

ΤΕΙ Κρήτης
Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Εναλλακτικές Μορφές Ανάπτυξης Τουρισμού με
Έμφαση στον Αγροτουρισμό**

Φοιτητής: Φραγάκης Νικόλαος

Επιβλέπων καθηγητής

Αρ. Μητρώου:3516

Γιαννουλίδου Παρασκευή

Ηράκλειο 2014

Περίληψη

Αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας πτυχιακής εργασίας είναι οι εναλλακτικές μορφές του τουρισμού, και πιο συγκεκριμένα, μια μορφή τουρισμού που γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη στη χώρα μας, ο αγροτουρισμός. Πιο συγκεκριμένα, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας θα αναλύσουμε το φαινόμενο του τουρισμού, τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και τέλος, θα εστιάσουμε στην έννοια και ερμηνεία του φαινομένου του αγροτουρισμού.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο, ασχολούμαστε με το γενικότερο περιεχόμενο της έννοια του τουρισμού ενώ στο δεύτερο με τις διακρίσεις του σε εναλλακτικές και ειδικές μορφές τουρισμού. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο αναλύεται λεπτομερώς το φαινόμενο του αγροτουρισμού.

Summary

Subject of investigation of this thesis is the alternative forms of tourism, and more specifically, a form of tourism that particularly developed in our country, rural tourism. More specifically, in the context of this paper will analyze the phenomenon of tourism, active tourism and finally, we will focus on the meaning and interpretation of the phenomenon of rural tourism.

Specifically, the first chapter deals with the general description of the concept of tourism and the second discrimination of special and alternative forms of tourism. In the third and final chapter the phenomenon of rural tourism is analyzed.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	2
Summary	3
Εισαγωγή.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
Ο τουρισμός	6
1.1 Εισαγωγή	6
1.2. Ορισμοί τουρισμού	8
1.3. Το τουριστικό φαινόμενο	13
1.4. Ιστορική αναδρομή	18
Κεφάλαιο 2 ^ο	21
Διάκριση του τουρισμού σε είδη - εναλλακτικές και ειδικές μορφές τουρισμού	21
2.1.Διάκριση του τουρισμού σε είδη	21
2.2. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού.....	27
2.3. Ειδικές μορφές τουρισμού	30
2.4. Έννοια του εναλλακτικού τουρισμού	31
2.4.1. Χαρακτηριστικά του εναλλακτικού τουρισμού	34
2.5. Οι ήπιες μορφές τουρισμού	38
2.5.1. Έννοια.....	38
2.5.2. Κατηγορίες Ήπιου Τουρισμού.....	38
Κεφάλαιο 3 ^ο	40
Ο αγροτουρισμός	40
3.1. Ιστορική αναδρομή	40
3.2. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του αγροτουρισμού.....	41
3.3. Στόχοι του αγροτουρισμού	42
3.4 Προϋποθέσεις εφαρμογής του αγροτουρισμού	43

3.5. Θετικές και αρνητικές συνέπειες του αγροτουρισμού.....	45
3.5.1. Θετικές συνέπειες.....	45
3.5.2. Αρνητικές συνέπειες του αγροτουρισμού	47
3.6. Διεθνής και Ελληνική πραγματικότητα	48
3.6.1. Διεθνείς συνθήκες	48
3.6.2. Η Ελληνική πραγματικότητα	50
Συμπεράσματα - Προτάσεις.....	58
Αναφορές – Πηγές	60
Παράρτημα 1.....	63

.....

Ο τουρισμός

1.1 Εισαγωγή

Οι άνθρωποι πραγματοποιούν επισκέψεις σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς για σκοπούς άλλους από εκείνους που χαρακτηρίζουν την μόνιμη διαμονή τους ή την επαγγελματική απασχόληση τους. Οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια καταβληθεί, με σκοπό τον ακριβή ορισμό του τουρισμού και της σαφούς περιγραφής του εννοιολογικού περιεχομένου του θα αποτύχει, σε περίπτωση που δεν ληφθούν υπόψη οι διάφορες ομάδες οι οποίες συμμετέχουν στην τουριστική βιομηχανία και επηρεάζονται μέσω αυτής. Οι απόψεις τους είναι ζωτικής σημασίας όσον αφορά στην ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου αλλά και περιεκτικού ορισμού του τουρισμού.

Ο τουρισμός αποτελεί παγκοσμίως την σπουδαιότερη οικονομική πηγή με ταχύτερη εξέλιξη και βελτίωση. Η Ευρώπη κατείχε και εξακολουθεί να διατηρεί τη μερίδα του λέοντος με ποσοστό γύρω στο 60% της παγκόσμιας τουριστικής κίνησης. Η Ελλάδα σύμφωνα με τον παγκόσμιο οργανισμό τουρισμού ήταν το 2000 ανάμεσα σε 165 χώρες με σημαντικά τουριστικά έσοδα και την κίνηση των διεθνών τουριστικών αφίξεων. Οι άμεσες και έμμεσες επιδράσεις του τουρισμού στην εθνική οικονομία συνεισφέρουν περί το 18% του ΑΕΠ. Το σύνολο των εσόδων του τουρισμού ξεπερνά το σύνολο της αξίας των ελληνικών εξαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών, καλύπτοντας επίσης το 40% του ελλείμματος του ισοζυγίου των εξωτερικών πληρωμών. Εκτός όμως από την οικονομία, ο τουρισμός συμβάλλει και στην μείωση της ανεργίας καθώς απασχολεί περίπου 800.000 εργαζομένους.

Ο τουρισμός εξελίσσεται με το πέρασμα του χρόνου και συνεχώς προτείνονται νέες μορφές τουρισμού είτε ως λύσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν προβλήματα, είτε ως εργαλεία για την ανάπτυξη περιοχών που δε διαθέτουν τους πόρους για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού. Όμως για να αποτελέσει λύση η ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού οφείλει να

στοχεύει στην μεγιστοποίηση των ωφελειών για τον προορισμό από την ανάπτυξη τους (Ακριβός & Σαλεσιώτης, 2007).

Ο τουρισμός πέρα από τις ακτές αποτελεί αναμφισβήτητη τη νέα τάση στην παγκόσμια τουριστική αγορά, που επιβεβαιώνει τη διαρκή μεταβολή στην οποία βρίσκεται τόσο η προσφορά, όσο και η ζήτηση. Πολλές νέες ειδικές μορφές τουρισμού προτείνονται, είτε ως λύσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προκλήθηκαν από τη γρήγορη και απρογραμμάτιστη ανάπτυξη του μαζικού ηλιοτροπικού τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες, είτε ως εργαλείο για την ανάπτυξη περιοχών που δε διαθέτουν τους πόρους για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού (Κοκκώσης κ.α., 2001).

Όμως, για να αποτελέσει λύση η ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού οφείλει να στοχεύει στη μεγιστοποίηση των ωφελειών για τον προορισμό από την ανάπτυξή τους και ταυτόχρονα στην ελαχιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών που θα παρουσιαστούν από την ανάπτυξη της δραστηριότητας αυτής (Ακριβός & Σαλεσιώτης, 2007). Οι επιπτώσεις μιας δραστηριότητας καταγράφονται στην οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική δομή και την περιβαλλοντική κατάσταση της περιοχής υποδοχής. Όμως, η επιβεβαίωση των καλύτερων επιδόσεων των ειδικού ενδιαφέροντος μορφών τουρισμού, αλλά και αυτή η βελτίωση των επιπτώσεων του συμβατικού τουρισμού αναψυχής, που σύμφωνα με την πρόσφατη βιβλιογραφία δεν είναι βιώσιμος, απαιτούν ένα σαφές πλαίσιο μέτρησης επιπτώσεων.

Ο όρος «αγροτουρισμός» ή «αγροτικός τουρισμός» ή «πράσινος τουρισμός» περιλαμβάνει ένα σύνολο τουριστικών δραστηριοτήτων, που αναπτύσσονται σε αγροτικό χώρο και στηρίζονται στην αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών τοπικών πόρων (Βενετσανοπούλου, 2006).

Ειδικότερα, «αγροτουρισμός» είναι εκείνη η τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται σε χώρο μη αστικό, από τους απασχολούμενους στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα της παραγωγής σε οικογενειακής, συνεταιριστικής μορφής μικρές τουριστικές μονάδες παροχής αγαθών και υπηρεσιών (Παπακωνσταντινίδης, 1993). Ο αγροτουρισμός στηρίζεται στην αξιοποίηση των

φυσικών, πολιτιστικών και ανθρώπινων τοπικών πόρων, ικανοποιεί εξειδικευμένες προσωπικές ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου και αποβλέπει στην επιστροφή του τοπικού πληθυσμού, στην ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας και στην άνοδο του βιοτικού πολιτιστικού επιπέδου.

Οι νέες τάσεις στην τοπική ανάπτυξη εστιάζονται στην αξιοποίηση του ενδογενούς δυναμικού κάθε περιοχής, στην ενίσχυση των τοπικών πρωτοβουλιών για ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, στην ενεργοποίηση του κοινωνικού μηχανισμού της «τοπικής συνείδησης», στην αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων, με στόχο την αποτελεσματικότερη εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε περιφέρειας, την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και την προώθηση της τοπικής αειφορίας (Βενετσανοπούλου, 2006).

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων στις αγροτικές και ορεινές περιοχές.

Συνοψίζοντας, ο αγροτουρισμός είναι μια ήπια μορφή τουριστικής ανάπτυξης της υπαίθρου, μια μορφή τουρισμού που διεθνώς εντάσσεται στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και που δεν επεμβαίνει στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και στους φυσικούς πόρους με τρόπο που να τα αλλοιώνει. Αναπτύσσεται στον αγροτικό χώρο, κυρίως από αγρότες στο επάγγελμα, οι οποίοι είναι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής και έχουν ως κύριο σκοπό τόσο την ενίσχυση του αγροτικού τους εισοδήματος όσο και της τοπικής οικονομίας.

1.2. Ορισμοί τουρισμού

.....

Η εμφάνιση του τουρισμού γίνεται με διάφορες μορφές, γι' αυτό και είναι δύσκολο ο ακριβής ορισμός του. Μια από τις αρχικές προσπάθειες που έγιναν με σκοπό τον ορισμό αυτού όσο ακριβέστερα ήταν δυνατόν, ήταν αυτή των Hunziker και Krapf. Οι συγκεκριμένοι είχαν εκφράσει την άποψη ότι ο τουρισμός πρέπει να ορίζεται ως το σύνολο των φαινομένων αλλά και των σχέσεων οι οποίες προκύπτουν μέσω της πραγματοποίησης ενός ταξιδιού και τη

διαμονή μη μονίμων κατοίκων, αν και εφόσον αυτά οδηγούν σε μόνιμη διαμονή και παράλληλα δεν συνδέονται με καμιά κερδοσκοπική δραστηριότητα. Ο συγκεκριμένος ορισμός βοηθά να διακρίνει κανείς τον τουρισμό από την αποδημία, αλλά γενικότερα σαν έννοια παρά ολοκληρωμένη είναι (Ηγουμενάκης, 2004).

Από τα βασικότερα και πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του τουρισμού, πέντε μπορούν εννοιολογικά να εξακριβωθούν και πιο συγκεκριμένα τα παρακάτω:

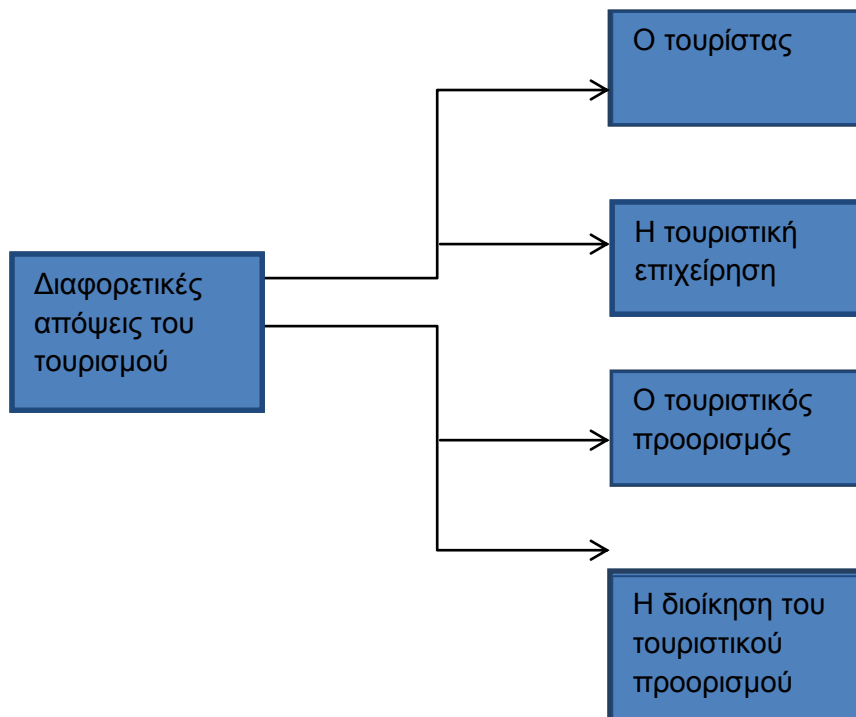
- Η μετακίνηση των ανθρώπων σε διάφορους προορισμούς που χαρακτηρίζονται ως τουριστικοί είναι προσωρινού και βραχυχρόνιου χαρακτήρα, που σημαίνει ότι πρόθεση τους είναι να επιστρέψουν στον τόπο της μόνιμης διαμονής τους μέσα σε λίγες μέρες, εβδομάδες ή μήνες.
- Ο τουρισμός αποτελεί αποτέλεσμα ομαδικής ή μεμονωμένης μετακίνησης ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς και η διαμονή τους σε αυτούς τουλάχιστον επί ένα 24ωρο με σκοπό την ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών και επιθυμιών τους.
- Οι διάφορες μορφές του τουρισμού, εμπεριέχουν δυο βασικά στοιχεία και πιο συγκεκριμένα το ταξίδι στον τουριστικό προορισμό και τη διαμονή σε αυτόν με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή συμπεριλαμβανομένης και της διατροφής.
- Το ταξίδι καθώς και η διαμονή πραγματοποιούνται εκτός του τόπου της μόνιμης διαμονής των ανθρώπων που αποφασίζουν να μετακινηθούν για τουριστικούς λόγους.

Υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές απόψεις σχετικά με τον τουρισμό από διαφορετικές οπτικές γωνίες (Διάγραμμα 1). Αυτές συνοψίζονται αμέσως πιο κάτω:

- Η διοίκηση του τουριστικού προορισμού η οποία βλέπει τον τουρισμό ως έναν παράγοντα ανάπτυξης ή και μεγέθυνσης της οικονομίας της περιοχής της δικαιοδοσίας της, χωρίς να παραβλέπει και τις αρνητικές επιπτώσεις οποιεσδήποτε και αν είναι αυτές και ανεξάρτητα από το αν αυτές είναι άμεσες ή έμμεσες.

- Η τουριστική επιχείρηση η οποία βλέπει τον τουρισμό σαν μια ευκαιρία να πραγματοποιήσει κάποιο κέρδος με το να εφοδιάζει την τουριστική αγορά με αγαθά και υπηρεσίες που ζητούν οι τουρίστες.
- Ο τουρίστας ο οποίος επιδιώκει διάφορες ψυχικές εμπειρίες και ικανοποιήσεις. Η φύση τους θα καθορίσει κατά ένα μεγάλο μέρος τους τουριστικούς προορισμούς που θα διαλέξει και τις δραστηριότητες που θα απολαύσει και θα χαρεί.
- Ο τουριστικός προορισμός από την πλευρά του οποίου ο τουρισμός φαίνεται κυρίως σαν πολιτιστικός παράγοντας, σαν παράγοντας δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, σαν παράγοντας πραγματοποίησης εσόδων και γενικότερα σαν παράγοντας ευημερίας και προόδου. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, προβληματίζεται λίγο πολύ για τις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει ο τουρισμός σε αυτόν και γενικότερα στο περιβάλλον του (Morgan et al., 2004).

Σύμφωνα με τον Ηγουμενάκη (2004), :«Ο τουρισμός μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των φαινομένων και των σχέσεων οι οποίες απορρέουν από την αμοιβαία επίδραση των τουριστών, των τουριστικών επιχειρήσεων, των τουριστικών προορισμών και των διοικήσεων τουριστικών προορισμών κατά την διάρκεια της διαδικασίας της προσέλκυσης, της υποδοχής και της φιλοξενίας επισκεπτών, δηλαδή τουριστών και εκδρομέων), πλην όμως ο ορισμός αυτός είναι πολύ γενικός» (Ηγουμενάκης, 2004).

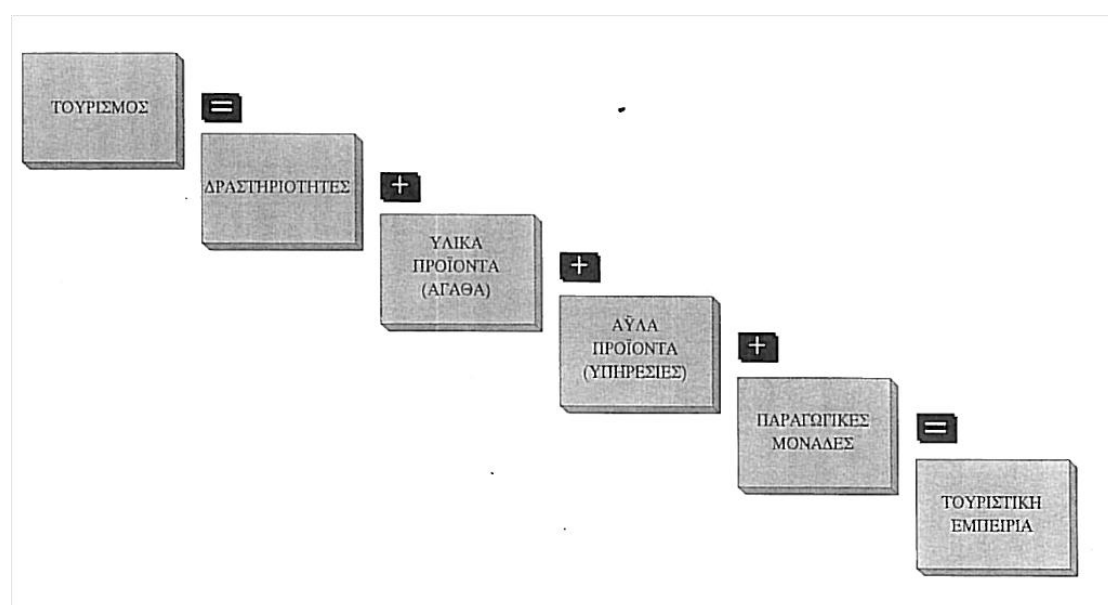
Διάγραμμα 1: Οι τέσσερις διαφορετικές απόψεις του τουρισμού που μπορούν να διαπιστωθούν

Πηγή: Ηγουμενάκης (2004)

Σε περίπτωση που εξετάσουμε πιο προσεκτικά τον τουρισμό, διαπιστώνεται πως αποτελεί μια σύνθεση δραστηριοτήτων, προϊόντων αλλά και παραγωγικών μονάδων, η οποία προσφέρει μια εμπειρία σε ομάδες ατόμων ή και μεμονωμένα άτομα τα οποία φεύγουν από τον τόπο που διαμένουν μόνιμα και ταξιδεύουν με σκοπό την επίσκεψή τους σε κάποιον τουριστικό προορισμό για να ικανοποιήσουν τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες (Διάγραμμα 2). Αλλιώς, ο τουρισμός περιλαμβάνει το σύνολο των προμηθευτών τουριστικών προϊόντων, αλλά και εκείνους τους οποίους δεν έχουν την δυνατότητα να χαρακτηριστούν σαν τέτοιοι, αν εξαιρέσουμε όμως τα προϊόντα που προσφέρουν είναι απαραίτητα στους τουρίστες κατά τη διάρκεια της διαμονής τους σε έναν

τουριστικό προορισμό ή και κατά την διάρκεια της μετακίνησης τους από τον τόπο που κατοικούν μόνιμα σε έναν τουριστικό προορισμό της επιλογής τους και αντίστροφα (Μαγουλάς & Τσάρτας, 2010).

Σαν συμπέρασμα, μπορούμε να πούμε ότι, ο τουρισμός είναι εξ ολοκλήρου ο κόσμος της τουριστικής βιομηχανίας, δηλαδή των καταλυμάτων, των μεταφορικών μέσων και γενικά όλων εκείνων των υλικών ή και αυλών προϊόντων τα οποία ικανοποιούν τις τουριστικές ανάγκες των ανθρώπων. Επίσης μπορούμε να πούμε πως αποτελεί το αθροιστικό σύνολο των τουριστικών δαπανών οι οποίες πραγματοποιούνται εντός των ορίων μιας χώρας ή μιας διοικητικής της υποδιαίρεσης (Ηγουμενάκης, 2004).

Διάγραμμα 2: Το τουριστικό σύνθετο

Πηγή: Ηγουμενάκης (2004)

Βασισμένοι στα προαναφερθέντα, επιχειρούμε να δώσουμε παρακάτω έναν ορισμό του τουρισμού, ο οποίος να είναι όσο πιο συνοπτικός γίνεται, μα πάνω απ' όλα ολοκληρωμένος όσον αφορά στο εννοιολογικό του περιεχόμενο. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε πως ο τουρισμός, με τη σύγχρονη του μορφή, μπορεί να οριστεί ως η πρόσκαιρη μετακίνηση των ανθρώπων από τον τόπο της μόνιμης διαμονής τους σε έναν άλλο με αποκλειστικό σκοπό την ικανοποίηση

των τουριστικών αναγκών ή και επιθυμιών τους, οι οποίες δεν είναι πάντα ανάγκες ή επιθυμίες αναψυχής και ξεκούρασης, και η οργανωμένη προσπάθεια όσον αφορά στην προσέλκυση, υποδοχή και καλύτερη δυνατή εξυπηρέτηση των συγκεκριμένων ανθρώπων.

Όπως διαπιστώνουμε, ο συγκεκριμένος περιλαμβάνει δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος, δηλαδή το σκέλος το οποίο αναφέρεται στη μετακίνηση ανθρώπων για τουριστικούς λόγους, αντιπροσωπεύει το «καταναλωτικό» μέρος του τουρισμού και ταυτίζεται με την τουριστική προσφορά, ενώ το δεύτερο σκέλος, δηλαδή αυτό που αναφέρεται στην εξυπηρέτηση και υποδοχή των ανθρώπων οι οποίοι μετακινούνται για τουριστικούς λόγους, αντιπροσωπεύει το «παραγωγικό» μέρος του τουρισμού και ταυτίζεται με την τουριστική προσφορά (Ηγουμενάκης, Κραβαρίτης, 1999). Όσο η τουριστική προσφορά τόσο και η τουριστική ζήτηση προϋποθέτουν να υπάρχουν κάποια προϊόντα τα οποία να μπορούν να εκφραστούν όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά, η δε κατανάλωση ή χρήση τους να ικανοποιεί τουριστικές ανάγκες ή επιθυμίες ανθρώπων. Τα προϊόντα αυτά υπάρχουν και είναι τα τουριστικά, τα οποία μπορεί να είναι υλικά ή άυλα και ακόμα απλά ή σύνθετα (Ηγουμενάκης, 2004).

1.3. Το τουριστικό φαινόμενο

.....

Ο τουρισμός αποτελεί παγκοσμίως την σπουδαιότερη οικονομική πηγή με ταχύτερη εξέλιξη και βελτίωση. Η Ευρώπη κατείχε και εξακολουθεί να διατηρεί τη μερίδα του λέοντος με ποσοστό γύρω στο 60% της παγκόσμιας τουριστικής κίνησης. Η Ελλάδα σύμφωνα με τον παγκόσμιο οργανισμό τουρισμού ήταν το 2000 ανάμεσα σε 165 χώρες με σημαντικά τουριστικά έσοδα και την κίνηση των διεθνών τουριστικών αφίξεων. Οι άμεσες και έμμεσες επιδράσεις του τουρισμού στην εθνική οικονομία συνεισφέρουν περί το 18% του ΑΕΠ. Το σύνολο των εσόδων του τουρισμού ξεπερνά το σύνολο της αξίας των ελληνικών εξαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών, καλύπτοντας επίσης το 40% του ελλείμματος του ισοζυγίου των εξωτερικών πληρωμών. Εκτός όμως από την οικονομία, ο τουρισμός συμβάλλει και στην μείωση της ανεργίας καθώς απασχολεί περίπου 800.000 εργαζομένους.

Ο τουρισμός εξελίσσεται με το πέρασμα του χρόνου και συνεχώς προτείνονται νέες μορφές τουρισμού είτε ως λύσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν προβλήματα, είτε ως εργαλεία για την ανάπτυξη περιοχών που δε διαθέτουν τους πόρους για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού. Όμως για να αποτελέσει λύση η ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού οφείλει να στοχεύει στην μεγιστοποίηση των ωφελειών για τον προορισμό από την ανάπτυξη τους (Ακριβός & Σαλεσιώτης, 2007).

Αν θέλουμε να εξετάσουμε τις επιπτώσεις της τουριστικής δραστηριότητας πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν τις τρεις διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης (οικονομική αποτελεσματικότητα, κοινωνική ισότητα και περιβαλλοντική διατήρηση), και πιο συγκεκριμένα, όταν λαμβάνεται υπόψη και η μακροχρόνια διάστασή τους, παραπέμποντας στην έννοια του βιώσιμου τουρισμού. Στο σύνολό τους, οι μορφές τουρισμού δεν έχουν τις ίδιες, είτε θετικές είτε αρνητικές, επιπτώσεις.

Τις πιο θετικές επιπτώσεις έχουν οι μορφές του τουρισμού οι οποίες είναι καλύτερα προσαρμοσμένες στις ιδιαίτερες συνθήκες της περιοχής όπου αναπτύσσονται, μέσω της αξιοποίησης, με μακροχρόνια προοπτική, των φυσικών ανθρώπινων και ανθρωπογενών πόρων.¹ Εξάλλου, και το γεγονός ότι οι μορφές αυτές βασίζονται στους τοπικούς πόρους περισσότερο από τις συμβατικές μορφές τουρισμού, μας οδηγεί στο να εξετάζουμε τα τουριστικά προϊόντα, όπως προσφέρονται στις συγκεκριμένες περιοχές.

Συμπερασματικά, το ζητούμενο είναι η εξεύρεση του κατάλληλου πλαισίου για την αξιολόγηση των διαφορετικών τουριστικών προϊόντων σε ό,τι αφορά στη συμβολή τους στη βιώσιμη ανάπτυξη μιας περιοχής υποδοχής, σκοπεύοντας έτσι να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης και

1 Η ίδια μορφή τουρισμού έχει διαφορετικές επιπτώσεις σε διαφορετικές περιοχές, εφόσον εφαρμόζεται με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι για κάθε μορφή τουρισμού μπορεί να υπάρχουν τόσα προϊόντα, όσοι είναι και οι προορισμοί που την εφαρμόζουν.

ύστερα να επιβεβαιωθεί η υπόθεση ότι οι ειδικές μορφές τουρισμού έχουν καλύτερες επιδόσεις από το μαζικό τουρισμό παραλίας.

Η επίτευξη της βελτίωσης των επιδόσεων του μαζικού τουρισμού μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στα ξενοδοχεία, τα οποία να οδηγούν στη μείωση της κατανάλωσης νερού και ενέργειας, στη μείωση των υλικών συσκευασίας και στην ανακύκλωση των υπόλοιπων στερεών αποβλήτων, με την εκπαίδευση του τοπικού δυναμικού και την αξιοποίησή του στις τουριστικές επιχειρήσεις, με την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, με τον εμπλουτισμό του προϊόντος με νέες δραστηριότητες, με τη χρήση των προϊόντων των τοπικών επιχειρήσεων και με την επανεπένδυση των κερδών.

Ο τουρισμός είναι ένας δυναμικός κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, ο οποίος έχει σημασία τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες του πλανήτη και έχει τύχει γενικής αναγνώρισης κατά καιρούς, παρά τις όποιες επιφυλάξεις έχουν διατυπωθεί, από ορισμένους κύκλους.

Πιο παλιά αλλά και μέχρι πρόσφατα, δηλαδή το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, ο τουρισμός ήταν ένα οικονομικό φαινόμενο το οποίο είχε περιοσμένη έκταση και σημασία και υπήρχε λίγο πολύ σε λανθάνουσα κατάσταση. Η παραγωγική του δραστηριότητα ως κλάδος της οικονομίας ήταν ουσιαστικά ασήμαντη, η δε ανάπτυξη του απρογραμμάτιστη, δηλαδή συμπτωματική, ευκαιριακή και άναρχη. Κατά την διαδικασία της επίτευξης του σημερινού σταδίου ανάπτυξης, χρειάστηκαν να περάσουν πολλά χρόνια. Η εξέλιξη του τουρισμού πάντως, η οποία σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε εντυπωσιακή, του εξασφάλισε δίκαια μια καίρια θέση ανάμεσα στις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες του ανθρώπου (Ηγουμενάκης, 2004).

Σε πάρα πολλές χώρες και πιο συγκεκριμένα στις αναπτυσσόμενες, ο τουρισμός είναι, αν όχι η αξιολογότερη συναλλαγματοφόρα πηγή τους, τουλάχιστον μια από τις πιο σημαντικές. Το συνάλλαγμα το οποίο εισρέει σε αυτές κάθε χρόνο μέσω του τουρισμού, καλύπτει σε πολλές περιπτώσεις ένα μεγάλο ποσοστό του παθητικού του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών τους. Αν εξαιρέσουμε αυτό το

γεγονός ο τουρισμός συμβάλλει αποφασιστικά στην ανάπτυξη και όλων σχεδόν των άλλων κλάδων της οικονομικής τους δραστηριότητας. Όπως ξέρουμε, τα χρήματα τα οποία ξοδεύουν οι τουρίστες σε έναν τουριστικό προορισμό, διοχετεύονται μέσα από τις τουριστικές επιχειρήσεις σε άλλους κλάδους της οικονομίας για την αγορά των προϊόντων που παράγουν, όπως για παραδείγματος χάριν, αγροτικά, βιομηχανικά κλπ., καθώς επίσης άυλα προϊόντα, δηλαδή υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να τονώνεται σημαντικά η εγχώρια παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα (Λαγός, 2005).

Αν εξαιρέσουμε το γεγονός πως αποτελεί έναν από του πιο σημαντικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, ο τουρισμός είναι και σημαντικός εργοδότης, το γεγονός αυτό προκύπτει γιατί η ανάπτυξη ή μεγέθυνση του σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο είναι στενά συνυφασμένη και με τη δημιουργία ικανοποιητικού αριθμού θέσεων εργασίας, έστω και αν αυτές έχουν τις περισσότερες φορές εποχιακό χαρακτήρα. Το πιο σημαντικό γεγονός απ' όλα είναι πως ο τουρισμός έχει την δυνατότητα να δημιουργεί θέσεις εργασίας εκεί που άλλοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, για διάφορους λόγους, αδυνατούν να δημιουργήσουν. Μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας, ο τουρισμός δημιουργεί και έσοδα για τις περιοχές στις οποίες αναπτύσσεται ή μεγεθύνεται. Μέσω του συγκεκριμένου τρόπου συμβάλλει και στην εξομάλυνση του εισοδήματος, σε προσωπικό αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο, ιδιαίτερα δε σε περιοχές που διακρίνονται για το χαμηλό δείκτη της οικονομικής τους δραστηριότητας και το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα των πληθυσμών τους.

Η ανάπτυξη του τουρισμού στις περιοχές αυτές προκαλεί χωρίς άλλο αξιόλογες εισροές. Συγκεκριμένα φέρνει, μεταξύ άλλων, και άφθονα χρήματα στους τόπους όπου πραγματοποιείται αυτή, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων κυκλοφορεί μέσα σε αυτούς, δημιουργώντας έτσι πρόσθετο εισόδημα για τους κατοίκους τους, καθώς επίσης έσοδα για την τοπική αυτοδιοίκηση και γενικότερα για το κράτος. Εκτός από τις άμεσες και εμφανείς επιδράσεις του τουρισμού στην οικονομία μιας χώρας, υπάρχουν και αυτές που χαρακτηρίζονται σαν πολλαπλασιαστικές, οι οποίες εκτός ότι διευρύνουν τον οικονομικό και κοινωνικό ρόλο του τουρισμού, διευρύνουν παράλληλα και τον κύκλο των κοινωνικών ομάδων που επηρεάζονται από το φαινόμενο (Ηγουμενάκης, 2004).

Αναφορικά με τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού, αυτές εκδηλώνονται μέσω μιας σειράς συναλλακτικών πράξεων και προκαλούν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα. Τα ποσοτικά αποτελέσματα αναφέρονται στη διαμόρφωση του τουριστικού εισοδήματος, το τελικό ύψος του οποίου εξαρτάται από τον αριθμό των συναλλακτικών πράξεων που πραγματοποιούνται στο τουριστικό κύκλωμα, ενώ η πραγματοποίηση μεγάλου αριθμού τους δίνει τις ποιοτικές διαστάσεις του φαινομένου που αποτελούν, δηλαδή του τουρισμού, καθώς επίσης τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να πούμε δύο λόγια και για τις άλλες προεκτάσεις που έχουν αυτές στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, πλην όμως κατά έμμεσο τρόπο. Οι συναλλακτικές πράξεις στον τουρισμό αποφέρουν σημαντικά φορολογικά έσοδα στην τοπική αυτοδιοίκηση και το κράτος. Ένα μέρος από αυτά επιστρέφεται εκ μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης και του κράτους στους τουριστικούς τόπους από τους οποίους εισπράχθηκαν με τη μορφή κοινωνικών επενδύσεων που πραγματοποιούνται σε αυτούς (Ηγουμενάκης, 2004).

Χωρίς αμφιβολία, ο τουρισμός είναι ένας πολύ σημαντικό παράγοντας παράγοντα οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης ή μεγέθυνσης των χωρών και πιο συγκεκριμένα αυτών των χωρών, που για διαφορετικούς λόγους, δεν έχουν κατορθώσει να διακόψουν το φαύλο κύκλο της φτώχειας και της μιζέριας που τις μαστίζει. Το γεγονός αυτό όμως, σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει ότι ο τουρισμός αποτελεί πανάκεια για τα οικονομικά προβλήματα τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι θετικές επιδράσεις του τουρισμού στις οικονομίες των χωρών για τις οποίες ο λόγος γίνονται αισθητές μόνο όταν η επιχειρούμενη ανάπτυξη ή μεγέθυνση του πραγματοποιείται ορθολογιστικά, προγραμματισμένα «αϊ κυρίως όταν ελέγχεται αυτή, αλλά παράλληλα και όταν συνοδεύεται από μια προσπάθεια ανάπτυξης ή μεγέθυνσης του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας τους. Με αυτόν τον τρόπο περιορίζονται και οι όποιες αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού (Ηγουμενάκης, 2004).

Σήμερα, ο τουρισμός, θεωρείται, και όχι άδικα, σαν μια από τις πιο ταχύρρυθμα αναπτυσσόμενες βιομηχανίες στον κόσμο. Ο αριθμός των εσωτερικών τουριστών έχει υπολογιστεί ότι ανέρχεται σε 1,5 δισεκατομμύριο περίπου τουρίστες και οι

προβλέψεις μιλάνε για μια σημαντική αύξηση μέχρι το τέλος του αιώνα μας. Το ίδιο ισχύει και για τον αριθμό των διεθνών τουριστών, που έχει υπολογιστεί ότι ανέρχεται σε 500 εκατομμύρια περίπου. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (ΠΟΤ), ο αριθμός αυτός των διεθνών τουριστών θα ξεπεράσει, εκτός απροβλέπτου, το φράγμα των 600 εκατομμυρίων. Αν οι προβλέψεις αυτές του ΠΟΤ επαληθευτούν, τότε είναι προκαταβολικά βέβαιο ότι στο τέλος του 20ου αιώνα ή το αργότερο στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ο τουρισμός θα έχει αδιαφιλονίκητα γίνει και ουσιαστικά η μεγαλύτερη βιομηχανία στον κόσμο: η τουριστική βιομηχανία (Ηγουμενάκης, 2004).

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο τουρισμός, αποτελεί πια κοινή συνείδηση ότι το μάρκετινγκ στον τουρισμό, θα είναι όσο ποτέ άλλοτε απαραίτητο για την πληρέστερη ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών των ανθρώπων, ενώ η συμβολή του στο να γίνει ο τουρισμός η μεγαλύτερη βιομηχανία στον κόσμο θα είναι αναμφίβολα καθοριστικής σημασίας (Ηγουμενάκης, 2004).

1.4. Ιστορική αναδρομή

Με τη σύγχρονη του μορφή, ο τουρισμός, έχει λάβει μαζικό χαρακτήρα και το γεγονός αυτό τον κάνει να διαφοροποιείται ουσιαστικά από παλιότερες μορφές του. Γενικότερα, ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται αυτός σήμερα δεν είναι διαφορετικός από αυτόν του παρελθόντος. Υπήρξε η δυνατότητα να πει κανείς ότι η διαφορά μεταξύ των παλιότερων μορφών τουρισμού και της σημερινής του είναι μάλλον ποσοτική και ποιοτική.

Για να φτάσει στη σημερινή του μορφή, ο τουρισμός, πέρασε από πολλές και διαφορετικές εξελικτικές φάσεις. Αρχικά, μια από αυτές ήταν οπωσδήποτε και αυτή του «εκδημοκρατισμού» του, η οποία τοποθετείται χρονολογικά αμέσως μετά το τέλος των εχθροπραξιών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Συνεπώς, ο τουρισμός άρχισε βαθμιαία αλλά σταθερά να γίνεται δικαίωμα των εργαζομένων και γενικότερα των μη προνομιούχων, δηλαδή των πολλών. Η μεταπολεμική εποχή, εκτός ότι εκδημοκράτησε σε μεγάλο βαθμό τον τουρισμό και τον έκανε πιο προσιτό στις μεγάλες λαϊκές μάζες, έκανε και τους ανθρώπους

πρακτικότερους, καθώς στον τουρισμό βρήκαν ένα μέσο μάλλον ξεκούρασης και ανανέωσης των σωματικών και ψυχικών τους δυνάμεων, παρά κοινωνικής προβολής και επίδειξης (Λαγός, 2005).

Δεν χωρά αμφιβολία ότι στην διαδικασία της ανάπτυξης του τουρισμού, βασικό ρόλο έπαιξε η εξέλιξη των μεταφορικών μέσων και βασικότερα η «λαϊκοποίησή» τους και το γεγονός αυτό γιατί πέρα από τα συγκεκριμένα στοιχεία της μαζικότητας και ομαδικότητας προστέθηκε σε αυτόν και το στοιχείο της υπερεθνικότητας. Τα τρία στοιχεία αυτά, συνδυαζόμενα, αποτελούν τα βασικά συστατικά στοιχεία του σύγχρονου τουρισμού και παράλληλα διαγράφουν έντονα τη φυσιογνωμία του. Αν εξαιρέσουμε την αποφασιστική σημασία της συμβολή της εξέλιξης των μεταφορικών μέσων στην τουριστική ανάπτυξη, καθοριστικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή διαδραμάτισαν και άλλοι παράγοντες, όπως είναι για παράδειγμα η αύξηση του «ατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος και πλούτου, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας και όρων αμοιβής των εργαζομένων, η εξασφάλιση κοινωνικών παροχών στις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, η απλούστευση των διατυπώσεων στις μετακινήσεις των ανθρώπων από χώρα σε χώρα, η ανάπτυξη των τουριστικών επιχειρήσεων, η διεθνοποίηση της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας κλπ (Ηγουμενάκης, Κραβαρίτης, 1999).

Μεταπολεμικά, το τουριστικό φαινόμενο, πήρε μεγάλες διαστάσεις και γενικότερα η συνειδητοποίηση των ευεργετικών επιπτώσεων του στις οικονομίες έκανε πολλές χώρες να οδηγηθούν όχι μόνο στη λήψη μέτρων για την ανάπτυξη του τουρισμού, αλλά και στην αντιμετώπιση του σαν ιδιαίτερου κλάδου οικονομικής δραστηριότητας. Το συγκεκριμένο γεγονός είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί βαθμιαία τουριστική οικονομία, που έχει σκοπό τη μελέτη και την ανάλυση των οικονομικών σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται κατά την διάρκεια της παραγωγής και της κατανάλωσης ή της χρήσης των τουριστικών προϊόντων σε συγκεκριμένο τουριστικό προορισμό και χρόνο. Μέσω της λήψης μέτρων σχετικά με την τουριστική οικονομία, ξεκινά η εσκεμμένη επέμβαση των φορέων της πολιτικής εξουσίας σε αυτήν, που αποβλέπει βασικά στη θέσπιση κανόνων για μια ελεγχόμενη και αρμονική ανάπτυξη της.

Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός που σκοπεύει στην ανάπτυξη του τουρισμού καθώς και της τουριστικής οικονομίας, η οποία εκδηλώνεται είτε άμεσα, μέσω της εκτέλεσης έργων τουριστικής υποδομής είτε έμμεσα, μέσω του μηχανισμού των χρηματοδοτήσεων και γενικότερα των κινήτρων αποτελεί ένα ακόμα γνώρισμα που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο τουρισμό, αλλά την ίδια στιγμή και μια έμπρακτη απόδειξη ότι το κράτος θέλει ουσιαστικά να αναπτυχθεί ο σημαντικός αυτός κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, γιατί έτσι υπολογίζει να ωφεληθεί σημαντικά και η οικονομία του από τις ευεργετικές αλυσιδωτές επιδράσεις του και σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (Λαγός, 2005).

Κεφάλαιο 2^ο

Διάκριση του τουρισμού σε είδη - εναλλακτικές και ειδικές μορφές τουρισμού

2.1.Διάκριση του τουρισμού σε είδη

Ο τουρισμός χωρίζεται ανάλογα με τη μορφή του, τους σκοπούς κίνητρά του καθώς και με το χώρο και το χρόνο όπου πραγματοποιείται, σε ορισμένες κατηγορίες.

- Από πλευράς, λοιπόν, του αριθμού των περιηγητών, ο τουρισμός διακρίνεται σε μεμονωμένο και ομαδικό (Ρούπας, 2000).

Ο μεμονωμένος ή ατομικός τουρισμός πραγματοποιείται από ένα ή περισσότερα άτομα φιλικά ή συγγενικά μεταξύ τους, για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η ανάπτυξη της κατηγορίας αυτής του τουρισμού πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό με ατομικά ιδιωτικά μέσα μετακινήσεων και ο κύριος χαρακτήρας αυτής της κατηγορίας τουρισμού είναι περιηγητικός. Οι περιηγητές της κατηγορίας αυτής αποτελούν τον αντιπροσωπευτικό τύπο τουρισμού, παραμένουν περισσότερο χρόνο σε μέρη που παρουσιάζουν ενδιαφέρον και λόγω της μεγαλύτερης συνήθως παραμονής τους, δαπανούν περισσότερα χρήματα. Για τούτο ο μεμονωμένος τουρισμός από οικονομική άποψη είναι επωφελέστερος για τη χώρα την οποία επισκέπτεται. Η ιδιομορφία του ελληνικού χώρου από άποψη ποικιλίας, κατανομής θέσης και κλίμακας των τουριστικών πόρων ευνοεί την ανάπτυξη του ατομικού περιηγητικού τουρισμού (Ρούπας, 2000).

Ο ομαδικός ή μαζικός τουρισμός είναι η κυρίαρχη μορφή τουρισμού. Από το 1962, η θεσμοθέτηση των πληρωμένων διακοπών διαφοροποίησε και ανέπτυξε μαζικά την τουριστική δραστηριότητα των πολιτών, μετατρέποντας το θεσμό από ελιτίστικο σε μαζικό.

Περιλαμβάνει την παραδοσιακή τουριστική δραστηριότητα, τον τουρισμό που διεξάγεται με παρόμοιο τρόπο από όλες τις πληθυσμιακές ομάδες που τον ασκούν, χωρίς να υπάρχει διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος ανάλογα με τις ανάγκες διαφορετικών ομάδων τουριστών.

Ο ομαδικός τουρισμός πραγματοποιείται από πολλά άτομα με βάση συγκεκριμένο πρόγραμμα και εκδηλώνεται κυρίως με ομαδικές εκδρομές ή ταξίδια, που οργανώνονται από εκδρομικά σωματεία, από διάφορα γραφεία συλλόγων ή οργανισμών, από εκκλησίες, από παιδικές κατασκηνώσεις το καλοκαίρι, κ.λπ. Επίσης τα ιδιωτικά ταξιδιωτικά γραφεία οργανώνουν διακοπές και εκδρομές σε κέντρα παραθερισμού οικογενειακής ή επαγγελματικής μορφής.

Οι τουρίστες της κατηγορίας αυτής συμμορφώνονται προς ορισμένα σχήματα συμπεριφοράς, εξασφαλίζοντας συγχρόνως και σχετική ασφάλεια, που προσφέρει η καθολική οργάνωση του ταξιδιού.

Η διακίνηση των τουριστών της κατηγορίας αυτής γίνεται κυρίως με πούλμαν ή με αεροπλάνα ναυλωμένων πτήσεων (charters) και επιλέγουν τον τόπο των διακοπών τους (προορισμό), με ισχυρό κίνητρο το φθηνό πακέτο. Ο τύπος αυτός του τουρίστα είναι συνήθως απαιτητικός: θέλει να πληρώσει λίγα και να απολαύσει πολλά.

Αποτέλεσμα αυτού του είδους τουρισμού είναι η υπερσυγκέντρωση σε ορισμένες περιοχές, η εποχικότητα της ζήτησης, με κάποιες δυσμενείς επιπτώσεις στους τουριστικούς χώρους. Τα τελευταία χρόνια γίνεται κοινώς πλέον αποδεκτή προσπάθεια για διαφοροποίηση και πιο ορθολογική οργάνωση του τρόπου τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, με στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων που ο μαζικός τουρισμός δημιουργεί (Ρούπας, 2000).

Για τους περιηγητές τουρίστες ο ομαδικός τουρισμός παρουσιάζει πλεονεκτήματα, όχι όμως και για τη χώρα που επισκέπτονται. Αυτό γιατί οι δαπάνες του ταξιδιού είναι σημαντικά μειωμένες, λόγω των εκπτώσεων που επιτυγχάνονται στη διαμονή, σίτιση κ.λπ. Παρά το σοβαρό όμως αυτό

μειονέκτημα, οι διάφορες χώρες είναι υποχρεωμένες να αντιμετωπίζουν τον ομαδικό τουρισμό με προσοχή, γιατί με την κατανάλωση επέρχεται το κέρδος.

- Από άποψη φυσικών ορίων μιας χώρας ο τουρισμός διακρίνεται σε εξωτερικό και εσωτερικό (Λύτρας, 1991).

Ο εξωτερικός τουρισμός πραγματοποιείται από άτομα που διαμένουν μόνιμα σε μια χώρα εκτός των φυσικών ορίων αυτής. Στις χώρες που έχουν εξωτερικό τουρισμό είτε εισέρχονται σ' αυτές ξένοι, είτε εξέρχονται μόνιμοι κάτοικοι από αυτές.

Στην πρώτη περίπτωση ο εξωτερικός τουρισμός λέγεται ενεργητικός, γιατί κύριο χαρακτηριστικό του είναι η εισαγωγή ξένου συναλλάγματος. Οι τουρίστες που εισέρχονται σε μια χώρα φέρουν μαζί τους διαθέσιμο συνάλλαγμα, το οποίο αποτελεί βασική αιτία για την υποστήριξη και ανάπτυξη του τουρισμού της χώρας.

Στη δεύτερη λέγεται παθητικός, γιατί σημειώνεται έξοδος πολύτιμου συναλλάγματος. Ο εξωτερικός παθητικός τουρισμός δεν είναι όμως απόλυτα επιζήμιος, γιατί αυτοί που ταξιδεύουν στις προηγμένες χώρες αποκομίζουν ωφέλειες, όπως η παρακολούθηση της τεχνικής προόδου και της εξέλιξης των χωρών, πράγματα που τελικά αναζωογονούν ολόκληρη τη χώρα.

Ο εσωτερικός τουρισμός πραγματοποιείται από τον εγχώριο πληθυσμό μιας χώρας, δηλαδή από άτομα που ταξιδεύουν μακριά από τον τόπο διαμονής τους για αναψυχή ή επαγγελματικούς λόγους, παραμένοντας όμως στην επικράτεια της χώρας τους. Αν και δεν εισφέρει εισαγωγή ξένου συναλλάγματος, παρουσιάζει σοβαρές ωφέλειες για τη χώρα, οικονομικές, πνευματικές, εκπολιτιστικές και ψυχολογικές. Ο ρόλος του είναι μάλλον κοινωνικός, γιατί με την ανακατανομή των εισοδημάτων αμβλύνει τις ανισότητες μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου και επιπλέον συμβάλλει στη συγκράτηση του πληθυσμού των περιφερειών.

Στην περίπτωση του εσωτερικού τουρισμού είναι ανάγκη να επιδιώξουμε την ανάπτυξη της επικοινωνίας και αλληλοσεβασμού και εκ μέρους των περιηγητών και εκ μέρους των υποδεχόμενων αυτών. Προς αυτή δε την κατεύθυνση πρέπει να εργάζονται οι αρμόδιοι για τα τουριστικά θέματα.

Επίσης, τόσο οι εγχώριοι όσο και οι αλλοδαποί τουρίστες ενεργοποιούν παρόμοιες επιπτώσεις στην οικονομία. Και οι δύο ομάδες δημιουργούν θέσεις εργασίας και πηγές εισοδήματος, συμβάλλουν στα κρατικά έσοδα από τη φορολόγηση ή από άλλες πηγές που ευνοούν την τοπική ανάπτυξη ανάλογα με την επιλογή του προορισμού τους.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (World Tourism Organization - WTO), σε παγκόσμιο επίπεδο, το 80% των τουριστικών ταξιδιών γίνονται στο εσωτερικό και, παρόλο που αντιστοιχεί σε πολύ χαμηλό ποσοστό των συνολικών τουριστικών δαπανών, εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική παράμετρο της τουριστικής δραστηριότητας (Λύτρας, 1991).

- Από πλευράς οικονομικών δυνατοτήτων των περιηγητών, ο τουρισμός διακρίνεται σε λαϊκό, κοινωνικό και κοσμοπολίτικο (Ρούπας, 2000).

Ο λαϊκός τουρισμός πραγματοποιείται από άτομα που ανήκουν σε φτωχότερες τάξεις. Προς εξυπηρέτηση αυτών δημιουργήθηκαν τα κάμπινγκ και οι κατασκηνώσεις. Από το είδος αυτό του τουρισμού δεν αναμένονται σοβαρά οικονομικά οφέλη για μια χώρα. Πλην όμως στη χώρα μας αξίζει να ενισχυθεί, γιατί οι περισσότεροι από τους περιηγητές αυτούς, νέοι κυρίως στην ηλικία, διακρίνονται για το θαυμασμό τους προς την Ελλάδα.

Ο κοινωνικός τουρισμός, ο οποίος έχει ως στόχο να κάνει προσιτό τον τουρισμό σε όσο γίνεται μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων και ειδικότερα σε ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού λιγότερο προνομιούχες, από οικονομική άποψη, π.χ. σε νέους, χαμηλοσυνταξιούχους, πολυμελείς οικογένειες, ανάπηρους κ.λπ.

Ο κοσμοπολίτικος τουρισμός. Η πελατεία του κοσμοπολίτικου τουρισμού είναι κατά κύριο λόγο ο κόσμος της αριστοκρατίας και οι μεγιστάνες του πλούτου,

που συχνά ταξιδεύουν σε κοσμοπολίτικα μέρη και πραγματοποιείται από άτομα ικανά να δαπανήσουν μεγάλα χρηματικά ποσά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους. Στον τόπο προορισμού διαμένουν κυρίως σε ξενοδοχεία πέντε αστέρων ή σε ενοικιασμένες πολυτελείς επαύλεις ή σε ιδιόκτητες πολυτελείς θαλαμηγούς (Ηγουμενάκης, 1997).

Τα άτομα που κάνουν κοσμοπολίτικο τουρισμό μετακινούνται συνήθως με ιδιόκτητα μεταφορικά μέσα (π.χ. ιδιόκτητα αεροπλάνα, θαλαμηγούς κ.λπ.).

Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαμε να εντάξουμε κυρίως τους ταξιδιώτες αναψυχής και τους ταξιδιώτες που ταξιδεύουν για επαγγελματικούς λόγους. Στην πρώτη κατηγορία έχουμε ανθρώπους με ικανοποιητικό επίπεδο εισοδήματος, που ταξιδεύουν για λόγους αναψυχής και με βάση το ύψος του εισοδήματος τους.

Στη δεύτερη κατηγορία, όπου ανήκουν όσοι ταξιδεύουν για επαγγελματικούς λόγους, παρατηρούνται σε γενικές γραμμές τα ίδια χαρακτηριστικά με τους ταξιδιώτες αναψυχής. Η βασική τους διαφορά έγκειται στα είδη των υπηρεσιών για τα οποία πληρώνουν και κυρίως στο ποιοτικό επίπεδο των μέσων μεταφοράς και της διαμονής τους. Πολλοί ταξιδεύουν με αεροπλάνα, κυρίως στην α' θέση, επιλέγουν ξενοδοχεία α' κατηγορίας, τα οποία, λόγω της θέσης και των υπηρεσιών που προσφέρουν, διευκολύνουν την εργασία τους. Τα έξοδα καλύπτονται από τις εταιρίες και όχι από το προσωπικό τους εισόδημα. Όμως, αυτοί που πραγματοποιούν επαγγελματικά ταξίδια μπορεί επίσης να χρησιμοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους για δραστηριότητες αναψυχής.

- Από πλευράς επιδιωκόμενου σκοπού των περιηγητών, ο τουρισμός διακρίνεται σε τουρισμό που γίνεται για λόγους ιστορικούς, θρησκευτικούς, φυσιολατρικούς, αθλητικούς, καλλιτεχνικούς, θεραπευτικού ενδιαφέροντος, επίσκεψη εκθέσεων κ.λπ.
- Από πλευράς των μέσων μεταφοράς που χρησιμοποιούνται ο τουρισμός διακρίνεται σε οδικό, θαλάσσιο, δια πλωτών ποταμών, σιδηροδρομικό, αεροπορικό και μικτό.

- Από πλευράς χρηματοδότησης της διακίνησης ο τουρισμός διακρίνεται σε αυτοχρηματοδοτούμενο (αυτόνομο) και κοινωνικό (χρηματοδοτούμενο από κοινωνικούς πόρους).
- Από πλευράς φύλου των μετακινούμενων ο τουρισμός διακρίνεται σε τουρισμό ανδρών και τουρισμό γυναικών ή μικτό.
- Από πλευράς της ηλικίας των μετακινούμενων ο τουρισμός διακρίνεται σε τουρισμό νέων, μέσης ηλικίας και τρίτης ηλικίας.
- Τέλος, ανάλογα με τη χρονική διάρκεια της τουριστικής περιόδου, με το εάν αυτός δηλαδή γίνεται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους ή σε ορισμένες μόνο περιόδους, είναι ο συνεχής και εποχικός τουρισμός. Συνεχής είναι όταν μια χώρα δέχεται τουρίστες ολόκληρο χρόνο και εποχικός όταν η τουριστική κίνηση περιορίζεται σε ορισμένη μόνο εποχή και διακρίνεται σε: α) χειμερινό, β) θερινό, γ) φθινοπωρινό και δ) εαρινό τουρισμό.

Επίσης, όταν υπάρχουν διακυμάνσεις στην ένταση του τουρισμού κατά εποχές, τότε έχουμε την τουριστική αιχμή (high season), όπου παρατηρείται η μεγαλύτερη ποσοστιαία διακίνηση των τουριστικών ρευμάτων, την τουριστική ύφεση (low season) και τη νεκρή τουριστική περίοδο (mort season), όπου δεν παρατηρείται καμία διακίνηση τουριστών.

Επιπλέον, θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στις έννοιες (Καλφιώτης, 1972):

- **Του τουρισμού και της μετανάστευσης.** Στον τουρισμό η διακίνηση είναι οπωσδήποτε πρόσκαιρη και αποσκοπεί στην ευχαρίστηση και ικανοποίηση πνευματικών ενδιαφερόντων και ψυχικών επιθυμιών και μόνον, εφόσον δεν επιδιώκεται οικονομικό όφελος, ενώ στη μετανάστευση η μετακίνηση αποβλέπει στη μόνιμη εγκατάσταση και άσκηση βιοποριστικής ή επαγγελματικής απασχόλησης.
- **Του τουρισμού και της εξερεύνησης.** Ο εξερευνητής κατευθύνεται σε περιοχές άγνωστες που παρουσιάζουν ερευνητικό ενδιαφέρον. Σκοπός της επίσκεψης είναι η εξερεύνηση του χώρου, η ανακάλυψη και η γνωριμία με όσα στοιχεία υπάρχουν σ' αυτόν.

2.2. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού

Με τον όρο εναλλακτικές μορφές τουρισμού αναφερόμαστε στον τουρισμό που σχετίζεται με εναλλακτικές μορφές, αφενός σε οργανωτικό επίπεδο και αφετέρου όσον αφορά τα χαρακτηριστικά των τουριστικών δραστηριοτήτων που ζητούν οι επισκέπτες. Ο εναλλακτικός τουρισμός περιλαμβάνει κίνητρα, τα οποία συνδέονται με συγκεκριμένα θέματα, όπως: φυσιολατρία, ταξίδια περιπέτειας, αθλητικές δραστηριότητες, περιήγηση, περιβάλλον, γνωριμία με την τοπική παράδοση, απόλαυση της θέας ενός τοπίου, περιοχές με μη μολυσμένο περιβάλλον ή πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, κ.ά (Σούρτζης, 2003).

Ο εναλλακτικός τουρισμός, θα λέγαμε, προσδιορίζεται από εκείνες τις μορφές τουρισμού, οι οποίες συνδέονται με κοινωνικές και περιβαλλοντικές αξίες, που επιτρέπουν τόσο στους "οικοδεσπότες" όσο και στους "φιλοξενούμενους" να υφίστανται τις θετικές αλληλεπιδράσεις και να μοιράζονται εμπειρίες. Ο εναλλακτικός τουρισμός, όπως και η "αιφόρος ανάπτυξη", είναι έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα τα τελευταία χρόνια, καθώς εισάγουν καινούργια προσέγγιση και φιλοσοφία σ' ένα παλιό πρόβλημα, προϋποθέτοντας εκδήλωση ενεργού ενδιαφέροντος εκ μέρους τόσο των "φιλοξενούμενων" όσο και των "οικοδεσποτών".

Ωστόσο δεν υπάρχει ένας ορισμός του εναλλακτικού τουρισμού αποδεκτός σε διεθνές επίπεδο από όλους, δηλαδή όσους με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο εμπλέκονται στην υπόθεση της "βιομηχανίας" του τουρισμού. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο εναλλακτικός τουρισμός είναι ο τουρισμός που διαφοροποιείται από τις συνηθισμένες σκληρές μορφές τουρισμού (μαζικός τουρισμός), ο οποίος υπόσχεται στους τουρίστες κάτι διαφορετικό από το μαζικό τουρισμό, ενώ άλλοι προσπαθούν να κάνουν ταξινόμηση διαφοροποιώντας κυρίως τα άτομα ή τις καταστάσεις στα οποία αναφέρεται.

Επιπλέον, στις εναλλακτικές μορφές ο τουρίστας συχνά επιλέγει ένα τρόπο οργάνωσης και διεξαγωγής του ταξιδιού, στον οποίο κυριαρχεί η αυτονομία στις επιλογές και η περιήγηση με μικρή ή ελάχιστη χρήση υπηρεσιών οργανωμένου

τουρισμού και η δημιουργία μιας ειδικής υποδομής που εξυπηρετεί το συγκεκριμένο τουρίστα (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001).

Πολλοί είναι οι τουρίστες σήμερα που αναζητούν να ικανοποιήσουν τα ενδιαφέροντά τους μέσα από άλλες μορφές τουρισμού, που είναι εναλλακτικές σε σχέση με τον παραδοσιακό τουρισμό και βρίσκονται στον αντίποδα του μαζικού τουρισμού και ειδικότερα του διεθνούς τουριστικού προτύπου, που χαρακτηρίζεται από τη μαζικότητα, την επιβάρυνση του περιβάλλοντος, τη μείωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση του κέρδους σε βάρος των τοπικών κοινωνιών, της τοπικής οικονομίας και του περιβάλλοντος.

Ο τουρίστας που επιλέγει μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού έχει καλύτερη μόρφωση, είναι πιο συνειδητοποιημένος πολιτιστικά, πιο ευαίσθητος σε θέματα περιβάλλοντος και πολιτισμού, πιο περίεργος και πιο αναλυτικός. Δεν προτιμάει τα μεγάλα ξενοδοχεία που έχουν κατασκευαστεί και είναι εξοπλισμένα σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα.

Ο εναλλακτικός τουρίστας αναζητεί και προστατεύει την τοπική κουλτούρα και πλησιάζει την τοπική κοινότητα, προωθεί την τοπική μαγειρική, τη χρήση τοπικών υλικών και χειροτεχνίας και την ανάπτυξη ενός μεγάλου εύρους άλλων τουριστικών υπηρεσιών, π.χ. τοπικές λαϊκές παραστάσεις, εκθέσεις χειροτεχνίας, πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Υπάρχει όμως ένας αριθμός συνισταμένων του εναλλακτικού τουρισμού, οι οποίες είναι γενικά αποδεκτές (Λαγός, 2005):

- Η πρώτη αφορά το γεγονός ότι ο εναλλακτικός τουρισμός εφαρμόζεται σε εκείνες τις μορφές τουρισμού, οι οποίες δεν καταστρέφουν το περιβάλλον και τις ανάγκες της κοινότητας φιλοξενίας και δεν επιφέρουν τις αρνητικές επιπτώσεις που προκαλεί ο μαζικός τουρισμός στις περιοχές που αναπτύσσεται.
- Η δεύτερη αναφέρεται στο ότι ο εναλλακτικός τουρισμός θεωρήθηκε η μικρής κλίμακας ανάπτυξη του τουρισμού, που προέρχεται και

οργανώνεται από τον τοπικό πληθυσμό ή τους τοπικούς φορείς (ενδογενούς ανάπτυξης), συνήθως χωρίς να τον εκμεταλλεύονται ή να καταστρέφουν τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής. Ο τρόπος αυτός ανάπτυξης αφενός επιφέρει λιγότερες αρνητικές επιπτώσεις - κοινωνικές και πολιτισμικές - και αφετέρου έχει μεγαλύτερες πιθανότητες ευνοϊκής αποδοχής από τον τοπικό πληθυσμό από ό,τι ο μαζικός τουρισμός.

- Η τρίτη αφορά το γεγονός ότι μερικές μορφές τουρισμού θεωρούνται εναλλακτικές, διότι δεν εκμεταλλεύονται τον τοπικό πληθυσμό. Συγκεκριμένα, τα οικονομικά οφέλη από τις τουριστικές δραστηριότητες διοχετεύονται κυρίως προς τους μόνιμους κατοίκους της περιοχής ή προς τις μειονεκτικές περιοχές και όχι προς τις πόλεις ή τις άλλες χώρες, όπως συμβαίνει με το μαζικό τουρισμό και ενισχύει τη δημιουργία και την ανάπτυξη τουριστικών επιχειρήσεων, οι οποίες ανήκουν στον τοπικό πληθυσμό.
- Τέλος, ο τουρισμός που δεν καταστρέφει τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής συνήθως ονομάζεται εναλλακτικός, διότι εκτός των άλλων προσπαθεί ενεργά να ενθαρρύνει το σεβασμό προς την πολιτισμική πραγματικότητα δια μέσου της εκπαίδευσης, της επιμόρφωσης και γενικότερα των οργανωμένων συναντήσεων. Είναι οι μόνες μορφές τουρισμού που ενισχύονται με τεράστια κονδύλια από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οι κυριότερες εναλλακτικές μορφές του τουρισμού είναι (Λαγός, 2005):

- Πολιτιστικός τουρισμός
- Χειμερινός τουρισμός
- Ορεινός και ορειβατικός τουρισμός
- Αγροτουρισμός
- Θαλάσσιος τουρισμός
- Οικοτουρισμός
- Αθλητικός τουρισμός
- Τουρισμός περιπέτειας

Οι μορφές αυτές, ήπιες στο βαθμό που ελαχιστοποιούν τις δυσμενείς επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού, έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την αποκέντρωση και απομάκρυνση της τουριστικής δραστηριότητας από τις ακτές, τη διοχέτευσή της στο εσωτερικό κάθε χώρας και επομένως τη δυνατότητα ορθολογικής ανάπτυξης νέων περιοχών και συντήρησης απομακρυσμένων.

Η δυνατότητα αναδιοργάνωσης της αποδιαρθρωμένης - σε απομακρυσμένες περιοχές - πρωτογενούς δραστηριότητας, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, η ανάπτυξη άλλων παράλληλων οικονομικών δραστηριοτήτων, η αύξηση του κύριου και βοηθητικού εισοδήματος, η άνοδος του επιπέδου ζωής και παιδείας αποτελούν μερικές από τις επιπλέον θετικές συνέπειες του εναλλακτικού τουρισμού.

Τέλος, τόσο ο μαζικός τουρισμός όσο και οι νέες ή εναλλακτικές μορφές τουρισμού επηρεάζονται από τις πολιτικές συγκυρίες, που διαμορφώνουν τις νέες τάσεις της τουριστικής ζήτησης και πιέζουν τους παράγοντες της τουριστικής προσφοράς να προσαρμοσθούν προς τα νέα καταναλωτικά τουριστικά πρότυπα.

2.3. Ειδικές μορφές τουρισμού

Οι ειδικές μορφές τουρισμού χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ενός κυρίαρχου κινήτρου στη ζήτηση (π.χ. συνέδρια) και από την ανάπτυξη μιας αντίστοιχης ειδικής υποδομής στις τουριστικές περιοχές, που αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση των τουριστών της κάθε ειδικής μορφής (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001).

Ο τουρισμός αυτής της μορφής είναι μια εξειδικευμένη μορφή τουρισμού που περιλαμβάνει ομαδικές ή ατομικές μετακινήσεις ανθρώπων, για να αναπτύξουν ειδικά ενδιαφέροντα και να επισκεφθούν αξιοθέατα και μέρη που συνδέονται με ένα συγκεκριμένο θέμα (π.χ. υγεία, θρησκεία, επαγγελματική δραστηριότητα κ.λπ.)

Οι ειδικές μορφές τουρισμού, χωρίς να υποκαθιστούν το μαζικό τουρισμό, λειτουργούν συμπληρωματικά, εμπλουτίζουν, διευρύνουν και διαφοροποιούν το

τουριστικό προϊόν, καλύπτοντας την αντίστοιχη ζήτηση που φαίνεται να είναι αυξανόμενη.

Οι κυριότερες ειδικές μορφές τουρισμού είναι (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001):

- Ο κοινωνικός τουρισμός
- Ο τουρισμός υγείας
- Ο τουρισμός παραχείμασης
- Ο θρησκευτικός τουρισμός
- Ο επαγγελματικός
- Ο συνεδριακός τουρισμός
- Ο εκθεσιακός τουρισμός
- Ο τουρισμός κινήτρων

Επισημαίνεται ότι ο πλέον δόκιμος όρος, που έχει καθιερωθεί και διεθνώς χρησιμοποιείται για την περιγραφή των εναλλακτικών και ειδικών μορφών τουρισμού, είναι οι ειδικές μορφές τουρισμού (special interest tourism).

2.4. Έννοια του εναλλακτικού τουρισμού

Λόγω των αρνητικών συνεπειών από τις μαζικές αφίξεις, δημιουργήθηκε, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, η ανάγκη αναφορικά με την αναζήτηση νέων προτύπων τουριστικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα το ενδιαφέρον πολλών επενδυτών, φορέων ανάπτυξης και μελετητών, εστιάζεται στην προώθηση ηπιότερων μορφών τουριστικής ανάπτυξης χωρίς να αποβλέπουν αποκλειστικά στο οικονομικό συμφέρον, αλλά στο σεβασμό στο περιβάλλον και στον πολιτισμό, καθώς και στην ικανοποίηση των αναγκών του εντόπιου κοινωνικού συνόλου. Άρχισε δηλαδή μια ηπιότερη προσέγγιση ανάπτυξης τουριστικών προορισμών, δημιουργώντας έτσι μια νέα φιλοσοφία, τη φιλοσοφία του εναλλακτικού τουρισμού ως ένα είδος ενεργητικού τουρισμού που αντιτίθεται στο πρότυπο της μαζικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Butler (1990) (Ανδριώτης, 2003) οι εναλλακτικοί τύποι τουρισμού φέρνουν λιγότερες αρνητικές συνέπειες στους προορισμούς υποδοχής

τουριστών χωρίς να επέρχεται όμως η μείωση των θετικών οικονομικών αποτελεσμάτων, πραγματικότητα επιθυμητή από όλους όσους βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά στην τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής καθώς και τον ντόπιο πληθυσμό. Εν συνεχεία, ο Fennel (2001) (Ανδριώτης 2003) σημειώνει: «οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δίνουν την ευκαιρία στις χώρες να εκμηδενίσουν τις εξωγενείς επιδράσεις, να αναπτύξουν τη δική τους υποδομή και ανωδομή, ώστε να συμμετέχουν οι ίδιες στην ορθολογική ανάπτυξή τους – ουσιαστικά να κερδίσουν τη μάχη σε σημαντικά θέματα, αντί να τα παραχωρούν όλα σε ξένους επιχειρηματίες και ξένους θεσμικούς παράγοντες του τουριστικού χώρου».

Αν θέλουμε να χαρακτηρίσουμε τους εναλλακτικού τύπου τουρισμού θα λέγαμε πως είναι εκείνοι που αντιτίθενται στις μέχρι τώρα παραδοσιακές μορφές μαζικής τουριστικής ανάπτυξης.

Εν συνεχεία, μια ολοκληρωμένη έννοια του εναλλακτικού τουρισμού έχει παρουσιαστεί από τον Inskoop (1991) (Ανδριώτης 2003) παρατίθεται παρακάτω: «ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μικρής κλίμακας, μη συμβατικής φύσης, μη μαζικής εξειδίκευσης καθώς και κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά ευαίσθητος και γεμάτος σεβασμό, σε αντίθεση με το συμβατικό τύπο μαζικού τουρισμού σε μεγάλα θέρετρα. Συνεπώς ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μια διαδικασία που προωθεί μια μορφή ταξιδιού, φιλική προς το περιβάλλον, επιτρέποντας θετικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και από κοινού βιώματα μεταξύ των μελών διαφορετικών κοινωνιών».

Μέσω των αποκαλύψεων μιας μεγάλης μερίδας ερευνητών (π.χ. Andriotis 2000, EC 1993, Romeril 1985, Vanhove 1997), η πλειοψηφία των αρνητικών συνεπειών που έχει η τουριστική ανάπτυξη προκύπτει από το μαζικό τουρισμό, για το λόγο ότι συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό τουριστών, απαιτεί επενδύσεις μεγάλης κλίμακας και λιγότερη συμμετοχή της ντόπιας κοινωνίας στην αναπτυξιακή διαδικασία (Andriotis 2002).

Συνεπώς, μετά από όλα τα προαναφερθέντα καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως εναλλακτικός τουρισμός θεωρείται οποιαδήποτε άλλη μορφή εκτός του κλασικού

και δίνει μια εναλλακτική πρόταση στον κλασικό ή μαζικό τουρισμό που έχει σκοπό την αναψυχή. Είναι μεγάλης κλίμακας, με αυξημένες ποιοτικά και ποσοτικά προσφερόμενες υπηρεσίες. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι πάρα πολλές σε αριθμό.

Είναι φανερό ότι οι μορφές αυτές δεν αντικαθιστούν το μαζικό τουρισμό με την έννοια του παραθαλάσσιου μαζικού τουρισμού. Ωστόσο δρουν συμπληρωματικά προς αυτόν συμβάλλοντας κατά κύριο λόγο, στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των περιοχών της περιφέρειας.

Η διαμόρφωση του συγκεκριμένου νέου προτύπου, το οποίο είναι αντιμέτωπο με τη μαζικοποίηση της τουριστικής διακίνησης, έχει αποκτήσει πάρα πολλούς και διαφορετικούς φανατικούς οπαδούς και υποστηρικτές σε ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων και κινημάτων, που υποστηρίζουν με διαφορετικούς τρόπους την αναζήτηση της ποιότητας στο ταξίδι αλλά και τη σύνδεση της διαμονής σ' ένα τόπο με την προστασία του περιβάλλοντος και της ντόπιας κουλτούρας καθώς και με την αναζήτηση ενός διαφορετικού προτύπου τοπικής ανάπτυξης (Τσάρτας, 1996). Μάλιστα ενδέχεται να μειώσει αισθητά και το πρόβλημα της υπανάπτυξης αφού προσελκύει τουρίστες σε αγροτικές και απομονωμένες περιοχές, αποτρέποντας, μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, τη μετανάστευση των ντόπιων κατοίκων και ιδιαίτερα της νέας γενιάς, στα μεγάλα αστικά κέντρα. Τέλος, διαμέσου της ανάπτυξης του εναλλακτικού τουρισμού τα τουριστικά οφέλη και οι ζημιές διανέμονται πιο ισάξια μέσα στην τοπική κοινωνία, επιτρέποντας έτσι ένα μεγαλύτερο μέρος του ντόπιου πληθυσμού να ωφελείται από την αναπτυξιακή διαδικασία, αντί να λαμβάνει μόνο το φορτίο των ζημιών (Ανδριώτης 2003).

Το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός μελετών δεν αναφέρεται στην πραγματική εννοιολογία του εναλλακτικού τουρισμού, αλλά στις αρνητικές συνέπειες του μαζικού τουρισμού, σύμφωνα με τους Eadington & Smith (1992) οφείλεται στο ότι είναι πολύ πιο εύκολο να ασχοληθείς με τις αρνητικές συνέπειες του μαζικού τουρισμού παρά να διατυπώσεις μια ρεαλιστική και συγκροτημένη άποψη ως προς το τι είναι εναλλακτικός τουρισμός.

2.4.1. Χαρακτηριστικά του εναλλακτικού τουρισμού

Χαρακτηριστικό των τελευταίων ετών είναι η ανάπτυξη, όλο και πιο συστηματική, των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο συνεδριακός και ο εκθεσιακός τουρισμός, ο αθλητικός, ο πολιτιστικός, ο θρησκευτικός, ο οικολογικός τουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο θεραπευτικός ιαματικός τουρισμός και στην παρούσα περίπτωση ο σεξουαλικός τουρισμός (Ηγουμενάκης, 2004).

Με το συγκεκριμένο τρόπο, η χώρα ξεκινά να αποτελεί έναν τουριστικό προορισμό, όχι μόνο όσον αφορά στα άτομα που θέλουν να πραγματοποιήσουν διακοπές «κλασσικού τύπου», αλλά και για όσους θέλουν να κάνουν εναλλακτικές διακοπές, αναζητώντας αν εξαιρέσουμε την ξεκούραση και την απόλαυση των αξιοθέατων, τη μοναδική εμπειρία που προσφέρουν η φύση και τα προϊόντα της, ο πολιτισμός και η ιστορία της χώρας.

Τα βασικότερα στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τον εναλλακτικό τουρισμό είναι ο ίδιος ο τουρίστας, τα κίνητρα του τουρίστα και ο τουριστικός προορισμός καθώς και το μέγεθος των τουριστικών επιχειρήσεων.²

➤ Ο τουρίστας του εναλλακτικού τουρισμού

Το πρώτο στοιχείο που χαρακτηρίζει τον εναλλακτικό τουρισμό είναι ο ίδιος ο τουρίστας που δεν μπορούμε να τον θεωρήσουμε ως «πελάτης» ή «καταναλωτής», λόγω του ότι διαφέρει από τα καθιερωμένα πρότυπα του μαζικού τουρισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι του Cohen (1973, 1979) αναφορικά με τους νεαρούς ταξιδιώτες του παρελθόντος οι οποίοι δεν αποδέχονταν για τον εαυτό τους τον όρο του τουρίστα, αλλά αυτοαποκαλούνταν «ταξιδευτές» και «κοσμογυρισμένοι». Οι συγκεκριμένοι ταξίδευαν με σκοπό την αναζήτηση του αυθεντικού, ενώ όλοι οι άλλοι τους αποκαλούσαν άσκοπα περιφερόμενους, χίπις, τουρίστες του σακιδίου κ.λπ.

² http://valueinvest.gr/pdf/The_Value_Invest_Magazine_by_VRS.pdf, [Ημερομηνία πρόσβασης: 12-02-2014]

Οι τουρίστες του εναλλακτικού τουρισμού είναι ένα τμήμα της αγοράς με η οποία έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά στα κίνητρα που τους ωθούν σε τουριστική μετακίνηση και στις δραστηριότητές τους κατά τη διάρκεια των διακοπών τους.

Ο καθένας τουρίστας, έχει τα δικά του ψυχογραφικά και δημογραφικά στοιχεία, «κουβαλάει» τα δικά του κίνητρα, τα δικά του συμπλέγματα, τον δικό του τρόπο ζωής και τις δικές του εμπειρίες. Κάτω από την επιρροή αυτών των προσωπικών στοιχείων διαμορφώνεται η τουριστική συμπεριφορά του κάθε τουρίστα, που αξιολογεί και επιλέγει ή δέχεται και ακολουθεί τις τουριστικές εκδηλώσεις κάποιας μορφής τουρισμού όταν κάνει διακοπές.

Με βάση τους Laarman & Durst (1987), ο εναλλακτικός τουρίστας έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Δεν επιζητάει την ύπαρξη τουριστικής υποδομής.
- Διεγείρεται από το αίσθημα της περιήγησης.
- Έχει περισσότερα έσοδα από το μέσο όρο, και τέλος,
- Έχει συνήθως, καλύτερη μόρφωση, είναι πιο συνειδητοποιημένος πολιτιστικά, πιο ευαίσθητος σε θέματα περιβάλλοντος και πολιτισμού, πιο περίεργος και πιο αναλυτικός.
- Προσπαθεί να αποφύγει τους σύγχρονους ρυθμούς των μεγάλων πόλεων για κάποιο χρονικό διάστημα.
- Προσπαθεί να δημιουργήσει κανάλια επικοινωνίας με τον ντόπιο πληθυσμό και να προστατεύσει την τοπική κουλτούρα, προωθώντας την τοπική κουζίνα και τη χρήση τοπικών υλικών.
- Προσπαθεί να επισκέπτεται μέρη που δεν έχει πατήσει ανθρώπινο πόδι.
- προσπαθεί να παραμένει στον τουριστικά του προορισμό για περισσότερες μέρες από τον παραδοσιακά τουρίστα.
- Συλλέγει περισσότερες πληροφορίες πριν και κατά τη διάρκεια του ταξιδιού.
- Ταξιδεύει μόνος του ή σε μικρές ομάδες.
- **Τα κίνητρα του τουρίστα**

Το πιο βασικό ίσως χαρακτηριστικό του εναλλακτικού τουρισμού σχετίζεται με τα κίνητρα του τουρίστα τα οποία τον οδηγούν στην επιλογή κάποιου ταξιδιού, δηλαδή στον σκοπό του ταξιδιού. Ο εναλλακτικός τουρίστας έχει διαφορετικής μορφής κίνητρα ή λόγους για τους οποίους κάνει τουρισμό, τα οποία ταξινομούνται και αντιστοιχούν με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού (Ανδριώτης, 2003).

➤ **Ο τουριστικός προορισμός**

Εν συνεχεία, το τρίτο χαρακτηριστικό του εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί ο τουριστικός προορισμός που χαρακτηρίζεται ως ο τόπος ο οποίος δέχεται και φιλοξενεί τουρίστες κατά τις διακοπές τους. Για να δεχθεί και να φιλοξενήσει τους τουρίστες αυτός ο τόπος, πρέπει να διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά ή στοιχεία έλξης, τα οποία ονομάζονται τουριστικά θέλγητρα. Αυτά είναι συνήθως φυσικά, κλιματολογικά, γεωγραφικά, οικονομικά, πολιτιστικά και κοινωνικά στοιχεία.

Δεν χαρακτηρίζονταν υπερβολή να ισχυριστεί κάποιος ότι, οι πιο πολλές εναλλακτικές μορφές τουρισμού έλαβαν τον επιθετικό προσδιορισμό από το άνομα του τουριστικού προορισμού που φιλοξενεί τους τουρίστες της κάθε μορφής. Παραδείγματος χάριν, η θάλασσα φιλοξενεί τον θαλάσσιο τουρισμό, οι λίμνες τον παραλίμνιο, τα όρη τον ορεινό, τα χιονισμένα βουνά τον χιονοδρομικό και τον τουρισμό χειμερινών σπορ, οι αγροί τον αγροτουρισμό, η ύπαιθρος τον τουρισμό υπαίθρου, η φύση τον φυσιογνωστικό και τον φυσιολατρικό, το φυσικά περιβάλλον τον περιβαλλοντικό ή οικοτουρισμό. Ακόμη, οι ιαματικές πηγές τον ιαματικό, ο τόπος των θρησκευτικών μνημείων και των εκκλησιών τον θρησκευτικό, τα συνεδριακά και εκθεσιακά κέντρα, τον συνεδριακό και τον τουρισμό εκθέσεων αντίστοιχα. Επίσης, τα πολιτιστικά κέντρα τον πολιτιστικό, τα αθλητικά κέντρα τον αθλητικό, τα κοσμοπολίτικα κέντρα τον κοσμοπολίτικο, οι πόλεις τον τουρισμό πόλεων, οι τόποι με ξεχωριστή χλωρίδα και πανίδα τον τουρισμό μελέτης της χλωρίδας και πολλές άλλες μορφές τουρισμού (Ανδριώτης, 2003).

Με βάση τους Andronicos (1979) και Cohen (1989) στον εναλλακτικό τουρισμό, ελκυστικά στοιχεία είναι το «νέο, πρωτοποριακό, παρθένο ή ανεξερεύνητο» του προορισμού, που τον διαφοροποιούν από άλλες τουριστικές περιοχές που δέχονται μεγάλο όγκο τουριστών. Αξιοσημείωτο τέλος, είναι το γεγονός ότι ο εναλλακτικός τουρίστας ελκύεται από ένα ιδανικά ονειρεμένο και ήσυχο περιβάλλον και από την ιδέα της συναναστροφής με τον ντόπιο πληθυσμό, κάτι που δεν συμβαίνει στους «μαζικούς» τουριστικούς προορισμούς.

➤ Το μέγεθος των τουριστικών επιχειρήσεων

Το τέταρτο και τελευταίο χαρακτηριστικό του εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί το μέγεθος των τουριστικών επιχειρήσεων. Όπως ξέρουμε, το μεγαλύτερο ποσοστό των τουριστικών προορισμών προσελκύουν τουρίστες σε επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους, συνήθως ξενοδοχεία, τα οποία προσφέρουν ποικίλες υπηρεσίες, τις λεγόμενες «πακεταρισμένες» διακοπές που οργανώνονται από τους διοργανωτές ταξιδιών, τους Tour Operators (Schumacher, 1974).

Ο Andriotis (2002) διεξήγαγε μια μελέτη στο νησί της Κρήτης, ερευνώντας 52 επιχειρήσεις διαμονής τουριστών. Κατέταξε τις επιχειρήσεις ανάλογα με το μέγεθός τους σε μικρές (μέχρι 40 δωμάτια), μεσαίες (από 41 έως 100 δωμάτια) και μεγάλες (από 100 δωμάτια και άνω). Από τα αποτελέσματα της έρευνας αποδεικνύεται ότι η συνεισφορά των επιχειρήσεων διαμονής στην οικονομική ανάπτυξη δεν είναι ομοιόμορφη. Συγκεκριμένα, οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις απασχολούν περισσότερο ξένο διευθυντικό προσωπικό σε σύγκριση με τις μικρές και τις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις.

Επιπλέον, οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις αγοράζουν λιγότερο από ντόπιους λιανοπωλητές και χονδρέμπορους, σε σύγκριση με τις μικρομεσαίες, ενώ οι μικρές επιχειρήσεις απασχολούν κυρίως τα μέλη της οικογένειας του ιδιοκτήτη, έχουν δηλαδή οικογενειακή μορφή. Από τα παραπάνω, προκύπτει το συμπέρασμα ότι, όσο μικρότερη είναι η επιχείρηση, τόσο μεγαλύτερη είναι η συνεισφορά της στην τοπική ανάπτυξη.

2.5. Οι ήπιες μορφές τουρισμού

2.5.1. Έννοια

.....

Οι ήπιες μορφές τουρισμού αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα που εμφανίζει μια οργανωμένη, μικρής κλίμακας τουριστική ανάπτυξη, χωρίς περιβαλλοντικές ακρότητες, η οποία όμως προϋποθέτει τον σεβασμό των βασικών αρχών της από όλους τους εμπλεκόμενους στην τουριστική περιοχή (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009). Η φιλοσοφία του ήπιου τουρισμού συγκρινόμενη με του πράσινου τουρισμού ή του εναλλακτικού τουρισμού διαφέρει στο γεγονός ότι δεν υποστηρίζει τη εξ ολοκλήρου απόρριψη του μαζικού τουρισμού αλλά τη λήψη των αναγκαίων διορθωτικών μέτρων ώστε να ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές επιδράσεις της υφιστάμενης τουριστικής βιομηχανίας.

Ένα επιπλέον στοιχείο το οποί χαρακτηρίζει την προσέγγιση του ήπιου τουρισμού είναι ότι είναι αναγκαία η διαμόρφωση μιας τουριστικής κουλτούρας ανάπτυξης που θα καθιστά απαιτητή την συνεργασία των πολιτών, των επαγγελματιών του τουρισμού, του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η αρχή του ήπιου τουρισμού έχει σας αποδέκτη και τον ίδιο τον τουρίστα ο οποίος θα πρέπει να εκπαιδευτεί κατάλληλα ώστε να αντιμετωπίζει και ο ίδιος με την σχετική ευαισθησία το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Ο παρακάτω πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τους βασικούς πρωταγωνιστές του ήπιου τουρισμού καθώς και την αντίστοιχα προσδοκώμενη συμπεριφορά τους.

2.5.2. Κατηγορίες Ήπιου Τουρισμού

.....

Ο τουρισμός ήπιου τύπου είναι ένα καινούργιο ουσιαστικά τουριστικό προϊόν, εφόσον ήδη ξεκίνησε και ήδη αναπτύσσεται και ήδη διαμορφώνονται. Ο ήπιος τουρισμός θεωρείται ταυτόσημος με την προστασία των πόρων των φυσικών, των πολιτιστικών, την ανάδειξη των ιδιοτεροτήτων του πολιτιστικού και φυσικού τοπίου, είναι μια ελεγχόμενη τουριστική ανάπτυξη. Ως ένας ιδανικός προορισμός εναλλακτικού τουρισμού, η Ελλάδα, προσφέρει πάρα πολλές επιλογές καθώς και ευκαιρίες στους επισκέπτες της να εκμεταλλευτούν την

ποικιλία αυτή που πηγάζει από την εκπληκτική γεωγραφική της θέση και τις κατάλληλες καιρικές συνθήκες.

Οι συνηθέστερες μορφές ήπιου τουρισμού είναι οι εξής (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009):

- Αγροτουρισμός
- Αθλητικός Τουρισμός
- Γαστρονομικός Τουρισμός
- Θεματικά Πάρκα
- Θρησκευτικός
- Περιβαλλοντικός Τουρισμός – Οικοτουρισμός
- Τουρισμός Υγείας (Θεραπευτικός - Ιαματικός)

Κεφάλαιο 3^ο

Ο αγροτουρισμός

3.1. Ιστορική αναδρομή

Αν πραγματοποιήσουμε μια ιστορική αναδρομή βλέπουμε πως η πρώτη εμφάνιση του τουρισμού υπαίθρου τοποθετείται στο 19^ο αιώνα, όταν ο αστικός πληθυσμός των βιομηχανικών πόλεων, με τους πρώτο - εμφανιζόμενους μοντέρνους τότε ατμοκίνητους σιδηροδρομικούς συρμούς οργάνωνε εκδρομές και περιηγήσεις στην ύπαιθρο. Εκτός τούτου και οι κάτοικοι μεγάλων ιστορικών πόλεων της Ευρώπης, όπως του Παρισιού, του Λονδίνου, της Ρώμης κ.λπ., έκαναν πάντα εκδρομές, κυρίως ημερήσιες, στην ύπαιθρο της περιφέρειας γύρω από τις πόλεις τους (Βενετσανοπούλου, 2006).

Ως εναλλακτική μορφή τουρισμού, ο αγροτουρισμός ή αγροτικός τουρισμός, ως μια ειδική μορφή τουρισμού που έχει ως βάση το αγρόκτημα, επικράτησε στην κεντρική Ευρώπη με τη μορφή φιλοξενίας σε αγροκτήματα και αγροτουριστικά καταλύματα. Αποτέλεσε μια πιο εξειδικευμένη μορφή του οικολογικού τουρισμού, που ως στόχο είχε τη βελτίωση της ζωής των αγροτών στις ορεινές περιοχές που δεν είχαν ιδιαίτερα αναπτυγμένη οικονομία. Αργότερα οργανώθηκε επί ορθολογικότερων βάσεων και με περισσότερο συγκεκριμένους στόχους.

Βασικό γνώρισμα του αγροτουρισμού είναι ότι ο τουρίστας παραμένει σε κάποιο αγρόκτημα, είτε μαζί με τον ιδιοκτήτη - αγρότη, έτσι ώστε να αισθάνεται σαν να είναι και αυτός, παροδικά τουλάχιστον, μόνιμος κάτοικος της υπαίθρου, είτε σε κατάλληλα διαμορφωμένα καταλύματα ενταγμένα στις αγροτικές κατοικίες,

αλλά και σε ανεξάρτητες κατοικίες εντός των αγροτικών περιοχών, καθώς και σε οικισμούς κατάλληλα διαμορφωμένους για το σκοπό αυτό (Κοκκώσης κ.α., 2011).

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον παρέχεται η δυνατότητα στον τουρίστα να συμμετέχει σε αγροτικές εργασίες του αγροκτήματος που τον φιλοξενεί, όπως στη δενδροκομία και συγκομιδή καρπών οπωροφόρων δένδρων ή στην καλλιέργεια κηπευτικών όπως πατάτας, ντομάτας, μελιτζάνας κ.λπ. και στη συγκομιδή των καρπών, στην ανθοκομία, στα τοπικά ήθη και έθιμα και τις παραδόσεις της περιοχής (Κοκκώσης κ.α., 2011). Μπορεί ακόμα να παρακολουθεί εκπαιδευτικά σεμινάρια όπου ο ίδιος ο αγρότης μεταδίδει στον τουρίστα τις πολύτιμες γνώσεις του σχετικά με τύπους δενδροκαλλιέργειας, την καταγωγή τους και τον τρόπο συγκομιδής των καρπών τους. Η διαδικασία αυτή συνοδεύεται και από τη δοκιμή φρούτων ή χυμών, όπου ο τουρίστας, συνδυάζοντας το τερπνόν μετά του ωφελίμου, απολαμβάνει στο μέγιστο την άμεση επαφή του με τη φύση.

Τέλος, τα παραπάνω μπορούν να συνοδευτούν και από άλλες μορφές εξειδικευμένου τουρισμού, όπως ο φυσιολατρικός, ο οικολογικός, ο ορειβατικός, ο γαστρονομικός, ο ιππευτικός, ο κυνηγετικός, ο πολιτιστικός, ο τουρισμός περιπέτειας κ.ά.. Μπορεί επίσης ο τουρίστας να συμμετέχει, σε διάφορα σπορ όπως το καγιάκ, το ράφτινγκ, το σκι, το ποδήλατο του βουνού, η διάσχιση φαραγγιών, η αναρρίχηση, η ιππασία κ.ά.

Σήμερα οι διεθνείς τάσεις δείχνουν ότι ευνοούν τον αγροτουρισμό. Υπολογίζεται ότι το 70% των Αμερικανών, Αυστραλών, Αυστριακών και Γερμανών κάνει αγροτουρισμό σε ετήσια βάση.

3.2. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του αγροτουρισμού

.....

Κάποια από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του αγροτουρισμού είναι τα εξής (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Δεν ανταγωνίζεται την κύρια απασχόληση του αγρότη, που είναι η γεωργία ή κτηνοτροφία, αλλά ενισχύει την παραμονή των κατοίκων στις εστίες τους και στις βασικές τους δραστηριότητες χωρίς να τους μετατρέπει σε ξενοδοχοϋπαλλήλους.
- Δεν χρησιμοποιεί μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, εμπορικά κέντρα. ή κέντρα διασκέδασης, όπως ο μαγικός τουρισμός, και γενικότερα αποκλείει μορφές τουρισμού που συντελούν στην υποβάθμιση του αγροτικού περιβάλλοντος.
- Η τροφοδοσία των μονάδων γίνεται με τοπικά προϊόντα, όπως προϊόντα γαλακτοκομικών συνεταιρισμών, εξασφαλίζοντας έτσι την προώθηση των προϊόντων της περιοχής.
- Ο αγροτουρισμός φέρνει τον κάτοικο της πόλης στο περιβάλλον του χωριού, της επαρχίας, της αγροτικής ζωής και του δίνει τη δυνατότητα να μνηθεί και να ενσωματωθεί για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα στις τοπικές συνήθειες.
- Οι μικρές ομάδες τουριστών εξυπηρετούνται από τα μέλη της αγροτικής οικογένειας, κυρίως τις γυναίκες, και πολλές φορές εντάσσονται μέσα στο αγροτικό σπίτι, σε ενοικιαζόμενα δωμάτια. Οι παρεχόμενες υπηρεσίες στους τουρίστες στηρίζονται στην απλότητα με την προσφορά της ζεστασιάς και γαλήνης που δίνει ο αγροτικός βίος (Κοκκώσης κ.α., 2011).
- Συχνά διοργανώνονται από τους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς, είτε για τη ν προσέλκυση επισκεπτών είτε και απλά με την ευκαιρία της παρουσίας τους, πολιτιστικές, λαογραφικές, αθλητικές και φυσιολατρικές εκδηλώσεις που κάνουν τη συμμετοχή του τουρίστα στην πραγματικότητα του τόπου ακόμα πιο ενεργή και την επαφή του με αυτό το τοπικό περιβάλλον περισσότερο ουσιαστική.

3.3. Στόχοι του αγροτουρισμού

.....

Ο αγροτουρισμός ως εναλλακτική μορφή βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης: και πολυδραστηριότητας στον αγροτικό χώρο στοχεύει στα εξής (Παπακωνσταντινίδης, 1993):

- Να ενεργοποιήσει κυρίως τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και τους τοπικούς συνεταιρισμούς, ως φορείς του αγροτουρισμού και της τουριστικής ανάπτυξης.
- Να ενεργοποιήσει τις παραγωγικές, αναπτυξιακές και πολιτισμικές δυνάμεις του τόπου, συμβάλλοντας έτσι στην κοινωνική και αειφόρο ανάπτυξη της αγροτικής περιοχής.
- Να συμβάλει στην περιφερειακή ανάπτυξη, αφού η ύπαρξή του αποτελεί σημαντικό ρόλο δημιουργίας έργων υποδομής.
- Να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με τη φύση, καθώς και με τις δραστηριότητες της υπαίθρου, στις οποίες μπορεί να συμμετάσχει. να ψυχαγωγηθεί και να περιηγηθεί στα αξιοθέατα.
- Στη γνωριμία και διάδοση προϊόντων προερχόμενων από τη χειροτεχνία και την οικοτεχνία της περιοχής.
- Στη γνωριμία με τη φύση και την απομακρυσμένη πολιτιστική κληρονομιά και την παράλληλη αξιοποίησή της.
- Στην άνοδο του οικονομικού επιπέδου των περιοχών αυτών με τη συμπλήρωση του εισοδήματος των κατοίκων τους από τον τουρισμό.
- Στην ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών και οικολογικών επιβαρύνσεων.

3.4 Προϋποθέσεις εφαρμογής του αγροτουρισμού

Προκειμένου να αναπτυχθεί ο αγροτουρισμός είναι απαραίτητες οι εξής προϋποθέσεις (Κοκκώσης κ.α., 2011):

- Δημιουργία μόνιμων τουριστικών καταλυμάτων, παράλληλα με τα ενοικιαζόμενα δωμάτια σε αγροτικές κατοικίες, δημιουργία, επίσης, ξενώνων με πρόγραμμα δεύτερης κατοικίας σε αγροτικούς παραδοσιακούς οικισμούς, καθώς και οργανωμένων συγκροτημάτων παραδοσιακών σπιτιών, ως κέντρων μελέτης και καλοκαιρινών σεμιναρίων παράλληλα με τις διακοπές (study vacation centers), υποδομή η μιμόνιμων εγκαταστάσεων παραθερισμού - αναψυχής (camping - caravanning).

- Διοργάνωση περιηγήσεων στα φυσικά αξιοθέατα και μνημεία της περιοχής.
- Δυνατότητα κάλυψης των ειδικών αναγκών και απαιτήσεων των τουριστών/καταναλωτών, που στην περίπτωση του αγροτουρισμού είναι μεμονωμένοι ή οργανωμένες μικρές ομάδες, κυρίως κάτοικοι αστικών κέντρων, που αναζητούν στην ύπαιθρο το καθαρό περιβάλλον και την υγιεινή ατμόσφαιρα των αγροτικών περιοχών, τη γνησιότητα των ηθών και εθίμων αλλά και τις σύγχρονες ανέσεις σε συνδυασμό με σωματικές και πνευματικές δραστηριότητες και ενδιαφέροντα (Κοκκώσης κ.α., 2011).
- Ίδρυση και λειτουργία συμπληρωματικού πολιτιστικού τουρισμού, λαογραφικών και άλλων μουσείων ή τόπων υπαίθριας δημιουργίας αγροτικής ζωής, κέντρων πληροφόρησης, συγκοινωνιακής υποδομής κ.λπ.
- Οργάνωση σεμιναρίων γι' αυτούς που θα απασχοληθούν στα ενοικιαζόμενα δωμάτια και τις άλλες τοπικές επιχειρήσεις.
- Πρόγραμμα για την προστασία και ανάπτυξη χειροτεχνικών, οικοτεχνικών, αυθεντικών, παραδοσιακών, καλλιτεχνικών προϊόντων και δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο.
- Σεβασμός και ανάδειξη της τοπικής αρχιτεκτονικής.
- Στενή οργανική σύνδεση και συνεργασία με τους λοιπούς κλάδους της τοπικής παραγωγής.
- Σωστή ενημέρωση του τοπικού πληθυσμού και απαραίτητη καλλιέργεια σωστής αντίληψης για το ρόλο και την αξία του αγροτουρισμού, διότι υπάρχει το ενδεχόμενο η αγροτική περιοχή να μη δεχτεί τουρίστες αυτού του είδους.
- Ύπαρξη οργανωτικών σχημάτων, όπως φορείς και υπηρεσίες, που θα είναι αρμόδια για την οργάνωση της υποδομής καταλυμάτων, την υποδοχή των επισκεπτών και τη διευκόλυνση προσαρμογής τους στο αγροτικό περιβάλλον.

3.5. Θετικές και αρνητικές συνέπειες του αγροτουρισμού

3.5.1. Θετικές συνέπειες

Αναφορικά με τις οικονομικές συνέπειες, αυτές συνοψίζονται στις παρακάτω (Βαρβαρέσος, 2000):

- Δημιουργεί νέες παραγωγικές πρωτοβουλίες και επαγγελματικές δραστηριότητες.
- Ο αγροτουρισμός συμβάλλει στην ανασυγκρότηση του τοπικού πληθυσμού και ιδιαίτερα των τάξεων εκείνων που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, με τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και την αντιμετώπιση του προβλήματος ανεργίας και υποαπασχόλησης.
- Συμβάλλει στη διατήρηση ή αναβίωση παραδοσιακών μορφών αγροτικής απασχόλησης (οικοτεχνία, χειροτεχνία κ.λπ.), που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν.
- Συμβάλλει στην προβολή και προώθηση οικολογικών τοπικών προϊόντων με τα χαρακτηριστικά αυθεντικής ποιότητας και υγιεινής, με απώτερο στόχο να δημιουργηθούν προϋποθέσεις για ευρύτερη διάδοση και εμπορία των προϊόντων αυτών.

Αναφορικά με τις κοινωνικές συνέπειες, αυτές συνοψίζονται στις παρακάτω (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Ακόμη, ο αγροτουρισμός ενισχύει την ανθρώπινη επικοινωνία και καλλιεργεί αρμονικές συνθήκες μεταξύ τουριστών και των αγροτών με αμοιβαία πολιτιστικά οφέλη.
- Γενικά, στον αγροτουρισμό εξασφαλίζεται και η πνευματική ικανοποίηση, αφού ο τουρίστας αποφεύγει το συνωστισμό, το θόρυβο, την αισχροκέρδεια και λοιπά αρνητικά φαινόμενα που συνεπάγεται ο τουρισμός των ανεπτυγμένων τουριστικών περιοχών.
- Ο αγροτουρισμός βελτιώνει το βιοτικό επίπεδο του αγρότη, με τη δημιουργία της απαραίτητης τουριστικής υποδομής για τον τουρισμό αυτής της μορφής, που αποκαλείται και τουρισμός ήπιας μορφής.
- Ο αγροτουρισμός λειτουργεί κατά της απομόνωσης και του μαρασμού των αγροτικών περιοχών, δεδομένου ότι, ως γνωστόν, μεγάλος αριθμός κατοίκων, κινείται προς αστικές περιοχές, προς αναζήτηση ικανοποιητικότερης εργασίας και ευνοϊκών συνθηκών πνευματικής καλλιέργειας και κοινωνικής ανόδου, τις οποίες στερούνται στο περιορισμένο από την άποψη αυτή αγροτικό περιβάλλον.
- Ο τουρίστας, επιστρέφοντας στη φύση, βρίσκει τη δυνατότητα να επανακτήσει την ψυχική ηρεμία και ισορροπία, την οποία έχει απολέσει στα αστικά κέντρα με τους ρυθμούς. Με τη συμμετοχή τόσο στην κοινωνική ζωή όσο και στις ποικίλες δραστηριότητες που του προσφέρονται, πλουτίζει ψυχικά, πράγμα που δε συμβαίνει με τις υπόλοιπες μορφές του τουρισμού.
- Οι κοινωνικές συνέπειες του αγροτουρισμού αφορούν τόσο τους τουρίστες όσο και τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών.

Για τους λόγους αυτούς ο αγροτουρισμός στηρίζεται, προβάλλεται και προωθείται από πολλές οικολογικές οργανώσεις και από σωματεία ορειβασίας και φυσικής ζωής κ.λπ.

Οι πολιτισμικές συνέπειες:

- Τα τελευταία χρόνια γίνεται διεθνώς μια προσπάθεια για την προστασία και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της υπαίθρου, μέσω

προγραμμάτων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και ανάπτυξης ήπιων μορφών τουρισμού, όπως δηλαδή ο αγροτικός τουρισμός.

- Προωθείται έτσι η προστασία και ανάδειξη πολιτιστικών μνημείων ή παραδοσιακών οικισμών της περιοχής, που συνδέονται με την τοπική ιστορία. Δημιουργούνται μουσεία λαϊκής τέχνης για τη διατήρηση και ανάδειξη αγροτικών εργαλείων και γνωστοποίησης παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής διαφόρων προϊόντων.
- Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας εντάσσεται και ο αγροτουρισμός σε συνδυασμό με την ευρύτερη στρατηγική του τουρισμού, ειδικά σε περιοχές της Ευρώπης που διαθέτουν πλούσιο πολιτιστικό παρελθόν.

3.5.2. Αρνητικές συνέπειες του αγροτουρισμού

Αρνητικές συνέπειες του αγροτουρισμού είναι:

- Η εισροή επαγγελματιών και επιχειρηματιών στον οικοτουριστικό σχεδιασμό και την εκμετάλλευσή του δημιουργεί τον κίνδυνο οι αγρότες από διαχειριστές και οικοδεσπότες να γίνουν τουριστικοί υπάλληλοι
- Η σύγκρουση των τοπικών παραδόσεων του ντόπιου πληθυσμού με το Πολιτισμό των αγροτουριστών.
- Ο κίνδυνος που εγκυμονεί η υπερανάπτυξη του αγροτουρισμού για πιθανή περιθωριοποίηση του αγροτικού πληθυσμού. Όταν ο αγροτουρισμός υπεραναπτυχθεί σε μια περιοχή δημιουργείται ο κίνδυνος εμπορευματοποίησης και εκτροπής του από τα αγνά αρχικά του κίνητρα.
- Ο περιορισμός αγροτικών ασχολιών. Έχει παρατηρηθεί ότι η αγροτική απασχόληση περιορίζεται ή και μηδενίζεται, οι αγροτικές εργασίες εγκαταλείπονται προς χάριν ενός βραχυχρόνιου τουριστικού κέρδους.

3.6. Διεθνής και Ελληνική πραγματικότητα

3.6.1. Διεθνείς συνθήκες

Ένας από τους βασικούς λόγους που η Ευρωπαϊκή Ένωση εστίασε το ενδιαφέρον της στην ανάπτυξη του αγροτουρισμού είναι η εξεύρεση και εξασφάλιση, για τον αγροτικό πληθυσμό, ιδιαίτερα του κοινοτικού νότου, νέων τρόπων εισροής οικονομικών πόρων (Παπακωνσταντινίδης, 1993).

Ο αγροτουρισμός είναι μια επιτυχημένη ευρωπαϊκή στρατηγική ανάπτυξης της υπαίθρου, που εφαρμόζεται επιτυχώς τα τελευταία τριάντα χρόνια για την αντιμετώπιση σημαντικών προβλημάτων, όπως η αστυφιλία, η μείωση της αγροτικής παραγωγής και εγκατάλειψη της υπαίθρου.

Στα πλαίσια της διεθνούς πρακτικής και διάδοσης του αγροτουρισμού διακρίνονται δύο βασικές μορφές του (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Η μορφή των διακοπών σε αγροτικές περιοχές με παράλληλη ενεργοποίηση των τουριστών (farm house holidays), που καλύπτει υποδοχή και φιλοξενία τουριστών σε αγροκτήματα, όπου όμως οι φιλοξενούμενοι συμμετέχουν στη ζωή και στις δραστηριότητες των αγροτών. Αυτός ο τύπος αγροτουρισμού έχει κυρίως αναπτυχθεί σε χώρες, στις οποίες το αγρόκτημα είναι συνδεδεμένο με τη μεγάλη αγροτική παραγωγή, όπως είναι η Αυστρία και η Γερμανία.
- Η μορφή των διακοπών με εξασφάλιση διανυκτέρευσης και πρωινού (bed and breakfast). Περιλαμβάνει, δηλαδή, τη δημιουργία τουριστικών καταλυμάτων και ενοικιαζόμενων δωματίων σε μη αστικές περιοχές, στα οποία προσφέρεται μόνο διανυκτέρευση και πρωινό. Αυτός ο τύπος αγροτουρισμού έχει κυρίως αναπτυχθεί σε χώρες όπως είναι το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιταλία, η Ιρλανδία, η Γαλλία και η Ελλάδα.

Η μορφή και ο βαθμός ανάπτυξης του αγροτουρισμού ποικίλλει από χώρα σε χώρα και εξαρτάται από τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας: την οικονομική δομή της χώρας, τη γεωργική παραγωγή, το αγροτικό εισόδημα, το βαθμό ανάπτυξης του συνεταιριστικού κινήματος, την τοπική επιχειρηματικότητα (Παπακωνσταντινίδης, 1993).

Στην Ιταλία, ο αγροτικός τουρισμός προωθήθηκε κυρίως από τις κατά τόπους ενώσεις των ιδιοκτητών αγροτικής γης, από την τοπική αυτοδιοίκηση και τις αγροτικές ομοσπονδίες, με τη δημιουργία αγροτικών συγκροτημάτων συνεταιριστικής μορφής, είτε με μορφή πανσιόν μέσα στο αγρόκτημα είτε με τη μορφή συνεταιρισμού προβολής τοπικών προϊόντων, που παράλληλα διαχειρίζεται και ένα αγροτουριστικό συγκρότημα (συνήθως με τη μορφή μικρού ξενοδοχείου). Εξάλλου πολλά αγροκτήματα στην Τοσκάνη προσφέρουν μαθήματα ιταλικής κουζίνας ή μαθήματα γευσιγνωσίας (στα χωριά Κιάντι, όπου παράγεται το ομώνυμο ιταλικό κρασί).

Χαρακτηριστικά του αγροτικού τουρισμού της Ιταλίας είναι τα εξής: η αυτόνομη περιφερειακή ανάπτυξή του, η στενή του επαφή με το συνεταιριστικό κίνημα, η άμεση σύνδεσή του με την τοπική αγροτική παραγωγή, η οποία προωθείται προς τους τουρίστες, η άνιση κατανομή της ανάπτυξής του μεταξύ βορρά και νότου.

Στο βόρειο τμήμα της χώρας ο αγροτουρισμός είναι ανεπτυγμένος και οι μορφές που συναντώνται είναι μορφές αγροτικού τουρισμού πολυτελείας. Υπάρχουν, για παράδειγμα, αναπαλαιωμένοι πύργοι, που προσφέρουν ειδικές παροχές όπως αθλητικές εγκαταστάσεις, ιππασία, παιδικές χαρές, χιονοδρομικά κέντρα, κ.λπ. και δυνατότητα συνδυασμού του αγροτουρισμού και με άλλες μορφές τουρισμού (χειμερινό, περιηγητικό, οικοτουρισμό κ.ά).

Στη μεσημβρινή Ιταλία ο αγροτουρισμός είναι λιγότερο ανεπτυγμένος. Η μορφή αγροτουρισμού που συναντάται εδώ είναι η συνεταιριστική μορφή διαχείρισης αγροτουριστικών καταλυμάτων και η προώθηση αγροτικών τοπικών προϊόντων και ειδών λαϊκής τέχνης. Στη συνεταιριστική αυτή μορφή αγροτουρισμού ιδιαίτερα σημαντική είναι η παρουσία των γυναικών αγροτισσών, γεγονός που συνδέεται με την παραγωγή από τις ίδιες ντόπιων προϊόντων όπως γλυκά,

υφαντά, κεραμικά, τυροκομικά προϊόντα κ.λπ. Συχνά δημιουργούνται και εκθετήρια αγροτικών προϊόντων ή και μικρά μουσεία, που απεικονίζουν την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής.

Επίσης έχει δημιουργηθεί αγροτουρισμός σε οικισμούς που χτίζονται με παραδοσιακά υλικά, ώστε να δίνουν την εικόνα ενός παραδοσιακού χωριού. Αυτή η μορφή τουρισμού γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μεγάλη άνθιση στην κεντρική Ευρώπη αλλά και σε ορισμένες χώρες της Αφρικής. Χτίζονται ολόκληρα χωριά ή γίνονται επεμβάσεις σε εγκαταλελειμμένους οικισμούς, ώστε να μοιάζουν με παραδοσιακούς. Παράλληλα δημιουργείται μια σημαντική υποδομή (καταστημάτων, εστιατορίων κ.λπ.), με την οποία επιδιώκεται να δημιουργηθεί η εικόνα ενός παραδοσιακού χωριού για πώληση τοπικών προϊόντων με τοπικές σπεσιαλιτέ.

3.6.2. Η Ελληνική πραγματικότητα

Η μορφή αυτή του τουρισμού την Ελλάδα είναι ελάχιστα διαδεδομένη, σε σύγκριση με άλλες χώρες, κυρίως της δυτικής Ευρώπης, όπου όπως αναφέρθηκε, είναι ιδιαίτερα δημοφιλής (Κοκκώσης κ.α., 2011).

Η τουριστική πολιτική στη χώρα μας επικεντρώθηκε κυρίως στις απαιτήσεις των συμβατικών μορφών τουρισμού, ενώ λιγότερο προωθήθηκε ο σχεδιασμός διαχείρισης και υποστήριξης δραστηριοτήτων αγροτουρισμού, οικοτουρισμού και άλλων εναλλακτικών μορφών αξιοποίησης του ελληνικού χώρου και των τοπικών προϊόντων (Κοκκώσης κ.α., 2011).

Στην Ελλάδα ο αγροτουρισμός αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 στα πλαίσια της γενικότερης ανάπτυξης του τουρισμού με τη θέσπιση από την Ευρωπαϊκή Ένωση των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων. Τότε δημιουργήθηκε η δυνατότητα ανάπτυξης και του αγροτουρισμού μέσα από ειδικές οικονομικές ενισχύσεις. Το 1983 ο ΕΟΤ συνέστησε ένα διυπηρεσιακό όργανο για τη μελέτη αυτής της μορφής τουρισμού και στη συνέχεια καθόρισε το θεσμικό πλαίσιο της ανάπτυξης, το οποίο ξεκίνησε το 1984 στην Πέτρα της Λέσβου (Βενετσανοπούλου, 2006). Τότε συστήθηκε και ο πρώτος

αγροτουριστικός συνεταιρισμός, τον οποίο ακολούθησαν και οι υπόλοιποι στην Ελλάδα. Σημαντικότερες πρωτοβουλίες θεωρούνται αυτές που έγιναν από τους γυναικείους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς το 1984 στα Μαστιχοχώρια της Χίου, το 1985 στα Αμπελάκια Θεσσαλίας, στην Αράχοβα της Βοιωτίας, στον Άγιο Γερμανό Πρεσπών, στη Μαρώνεια Ροδόπης κ.ά.

Η ανάπτυξη της αγροτουριστικής υποδομής στη χώρα μας στηρίχτηκε θεσμικά από το πρόγραμμα αγροτουρισμού - αγροτοβιοτεχνίας, από το πρόγραμμα των ολοκληρωμένων μεσογειακών προγραμμάτων αλλά και από τους τοπικούς αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς, από τις πρωτοβουλίες τοπικών φορέων, όπως η νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, από τις αγροτικές συνεταιριστικές οργανώσεις, τους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους και αγροτικούς συλλόγους κ.ά. (Βενετσανοπούλου, 2006).

Όμως, τον κύριο λόγο στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της αγροτουριστικής πολιτικής έχουν οι φορείς κεντρικού σχεδιασμού αγροτικής πολιτικής, δηλαδή το Υπουργείο Γεωργίας, ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, η Αγροτική Τράπεζα Ελλάδας, η Γενική Γραμματεία Ισότητας, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, ο Ελληνικός Οργανισμός Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων Χειροτεχνίας (ΕΟΜΜΕΧ), η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών (ΠΑΣΕΓΕΣ) ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) κ.ά. (Βενετσανοπούλου, 2006).

Χαρακτηριστικό στοιχείο του αγροτουρισμού στη χώρα μας είναι κατά κύριο λόγο η κοινωνική διάσταση και όχι τόσο η ενεργή συμμετοχή των τουριστών στην αγροτική παραγωγική διαδικασία. Ο τουρίστας γίνεται ενεργό μέλος της αγροτικής κοινωνίας με τη συμμετοχή του στις κοινωνικές δραστηριότητες του οικισμού. Συχνάζει στο καφενείο και την ταβέρνα, απολαμβάνει τις τοπικές σπεσιαλιτέ και ποτά (ρακί, ούζο, κρασί κ.λπ.), συμμετέχει στις παραδοσιακές γιορτές και πανηγύρεις κ.λπ., προσπαθώντας να ενσωματωθεί στον κοινωνικό ιστό του αγροτικού οικισμού (Κοκκώσης κ.α., 2011). Το στοιχείο της κοινωνικής επαφής είναι αυτό που προσδιορίζει την ταυτότητα του ελληνικού αγροτουρισμού.

Ο ελληνικός χώρος, όπως είναι φυσικό, έχει ιδιαιτερότητες και συνθήκες, που τον διαφοροποιούν σε πολλά σημεία από τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Το μέγεθος, π.χ. του αγροτικού κλήρου στην Ελλάδα, καθώς και το μέγεθος του ελληνικού αγροτικού οικισμού, είναι πολύ μικρότερο σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η αγροτουριστική κοινότητα παραμένει κατακερματισμένη, ασυντόνιστη και, κυρίως, χωρίς ιδιαίτερη προβολή.

Ο ελληνικός αγροτικός χώρος, αντίθετα προς το κεντρωευρωπαϊκό πρότυπο, αναπτύχθηκε στη βάση του σαφούς διαχωρισμού του τόπου κατοικίας, του αγροτικού δηλαδή οικισμού, από τον τόπο της γεωργικής ή κτηνοτροφικής παραγωγικής δραστηριότητας του αγρότη. Οι μορφές του αγροτουρισμού που κυριαρχούν σε άλλες χώρες και έχουν ως βάση το μεγαλογεωργό ως κύριο επιχειρηματικό φορέα δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην Ελλάδα.

Στις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης τα αγροκτήματα (φάρμες) λειτουργούν ως αυτόνομα αγροτικά συγκροτήματα, που συνδυάζουν κατοικία και παραγωγική δραστηριότητα. Η Ελλάδα δεν διαθέτει μεγάλες γεωργικές εκτάσεις εκτός ορισμένων εξαιρέσεων (Κοκκώσης κ.α., 2011).

Γενικά η ελληνική αγροτική οικογένεια είναι πιο συντηρητική. Στην Ελλάδα δημιουργήθηκε κυρίως ο αγροτουρισμός ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που περιλαμβάνει διάφορα καταλύματα, τα οποία λειτουργούν στις αγροτικές περιοχές (Βενετσανοπούλου, 2006).

Εξάλλου οι αγροτικές και τουριστικές περιοχές δεν είναι σαφώς οριοθετημένες, με αποτέλεσμα να υπάρχει κίνδυνος με την ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού να δημιουργηθεί αθέμιτος ανταγωνισμός με τις άλλες μορφές συμβατικού τουρισμού της ίδιας περιοχής.

Η ποιότητα στον τουρισμό είναι αυτή που εγγυάται ένα θετικό αποτέλεσμα για μια μεμονωμένη επιχείρηση, αλλά και την καθιέρωση ενός τουριστικού προορισμού (Ρούπας, 2000). Σ' ολόκληρο τον κόσμο εφαρμόζονται στις περισσότερες κατά το δυνατόν επιχειρήσεις, είτε για τα προϊόντα που παράγουν

είτε για τις υπηρεσίες που παρέχουν, συστήματα διαχείρισης ποιότητας με αντίστοιχες πιστοποιήσεις (ISO 9001, HACCP, κ.ά.).

Η πιστοποίηση των επιχειρήσεων που ασχολούνται με τον αγροτουρισμό σε όλες τις μορφές και υπηρεσίες αποτελεί ουσιαστικά τη διαβεβαίωση, την εγγύηση προς τον καταναλωτή αλλά και την ευρύτερη τουριστική αγορά ότι η επιχείρηση που πιστοποιείται πληροί συγκεκριμένες ποιοτικές προδιαγραφές και είναι η μόνη εγγύηση ότι μια επιχείρηση λειτουργεί σύμφωνα με την προδιαγραφή του Ελληνικού Οργανισμού Τυποποίησης (ΕΛΟΤ) π.δ. 1417/2003 και τους κανονισμούς που έχει θέσει ο μόνος αρμόδιος φορέας του ελληνικού κράτους. Ο πλήρης τίτλος της είναι "Αγροτουρισμός: ορολογία και γενικές απαιτήσεις για τους παροχείς υπηρεσιών αγροτουρισμού". Για την έκδοσή της συνεργάστηκαν ο ΕΛΟΤ ως κρατικός φορέας τυποποίησης, ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού και η Αγροτουριστική Α.Ε.

Η Αγροτουριστική Α.Ε. ιδρύθηκε το 2001 ως ανώνυμη εταιρεία δημοσίου συμφέροντος και λειτουργεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης, με στόχο την προώθηση των ήπιων εναλλακτικών μορφών τουρισμού και του αγροτουρισμού ως μοχλού βιώσιμης περιφερειακής ανάπτυξης. Η πλειοψηφία των μετοχών της ανήκει στην «Εταιρία Τουριστικής Ανάπτυξης Α.Ε.», ενώ ισχυρός μέτοχος είναι η Αγροτική Τράπεζα, έτσι ώστε να διασφαλίζει το δημόσιο χαρακτήρα της εταιρίας. Στόχοι της είναι (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Η ανάπτυξη πιλοτικού δικτύου αγροτουρισμού στην Ελλάδα.
- Ο στρατηγικός σχεδιασμός, οργάνωση και παρακολούθηση των δράσεων αγροτουρισμού.
- Η πιστοποίηση του αγροτουριστικού προϊόντος βασισμένη σε πρότυπα ποιότητας.
- Η προβολή και προώθηση του αγροτουρισμού και των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Για την επίτευξη των στόχων της υλοποιεί προγράμματα ανά την Ελλάδα, συντάσσει μελέτες για την αξιοποίηση των τουριστικών πόρων της ελληνικής

υπαίθρου, συμμετέχει σε ευρωπαϊκά προγράμματα και παρέχει ενημέρωση και υποστήριξη στους υποψήφιους επενδυτές του χώρου του εναλλακτικού τουρισμού (Ρούπας, 2000). Πρόσφατα δημιούργησε την πρώτη διαδικτυακή «Πύλη» του Ελληνικού αγροτουρισμού - τουρισμού υπαίθρου και φιλοδοξεί να ενισχύσει αποφασιστικά τη θέση της χώρας μας στον ευρωπαϊκό και διεθνή χάρτη νέων μορφών τουρισμού. Η εταιρία είναι ο μοναδικός διαπιστευμένος από το ΕΣΥΔ φορέας πιστοποίησης αγροτουριστικών επιχειρήσεων και απονέμει το αντίστοιχο σήμα ποιότητας στις επιχειρήσεις, που πληρούν τους όρους της ελληνικής προδιαγραφής ΕΛΟΤ 1417/2003.

Για τη διαδικασία πιστοποίησης χρειάζεται να συμπληρωθεί και να σταλεί ένα έντυπο εκδήλωσης ενδιαφέροντος στην Αγροτουριστική Α.Ε. από τον ενδιαφερόμενο. Η πιστοποίηση και το σήμα ποιότητας αγροτουρισμού έχουν διάρκεια ισχύος τριών χρόνων.

Το διακριτικό σήμα, το οποίο χορηγείται πάντα σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι αυτό που μπορεί να οδηγήσει τον τουρίστα να επιλέξει μια συγκεκριμένη επιχείρηση έναντι κάποιας άλλης και να είναι σίγουρος τόσο για την ποιότητα του προϊόντος ή των υπηρεσιών που του παρέχονται όσο και για τον έλεγχο, που έχει πραγματοποιηθεί στις πιστοποιημένες επιχειρήσεις (Βενετσανοπούλου, 2006).

Το πρόγραμμα μέσω του οποίου δραστηριοποιείται η Ευρωπαϊκή Ένωση πάνω σε θέματα αγροτουρισμού ονομάζεται leader (Liaisons Entre Actions de Development de Γ Economie Rurale). Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μια κοινοτική πρωτοβουλία, που έδωσε νέα διάσταση στις αγροτουριστικές επενδύσεις και αποβλέπει στην ενδυνάμωση των δεσμών μεταξύ των δράσεων για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας.

Το πρόγραμμα leader υιοθέτησε το 1991 τον αναπτυσσόμενο τότε θεσμό των τοπικών αναπτυξιακών εταιριών, με την εποπτεία και τον έλεγχο του Υπουργείου Γεωργίας, όπου μετείχαν εκπρόσωποι των τοπικών αρχών και άλλων τοπικών φορέων. Το πρόγραμμα αυτό συγκρότησε τις λεγόμενες τοπικές ομάδες δράσης, οι οποίες ανέλαβαν να σχεδιάσουν, σε τοπικό επίπεδο την υλοποίηση

ολοκληρωμένων προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης με βασικότερο αποδέκτη τον αγροτουρισμό. Σε αντίθεση με τις άλλες επιδοτήσεις του Υπουργείου Γεωργίας, το leader μπορεί να χρηματοδοτήσει μια αγροτουριστική επένδυση ανεξάρτητα από το αν ο επενδυτής είναι αγρότης ή όχι.

Οι βασικοί στόχοι του προγράμματος επικεντρώνονται (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Στην ολοκληρωμένη, υψηλής ποιότητας αειφόρο ανάπτυξη της υπαίθρου μέσω πιλοτικών σχεδίων με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της υπαίθρου.
- Στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των κατοίκων της υπαίθρου μέσω αειφόρου ανάπτυξης.
- Στην ενίσχυση της προσπάθειας σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής για άρση της απομόνωσης των αγροτικών περιοχών.
- Στην εξασφάλιση της παροχής στήριξης στις τοπικές πρωτοβουλίες για την αγροτική ανάπτυξη.
- Στην παροχή στήριξης στις ενέργειες με καινοτόμο υποδειγματικό και μεταβιβάσιμο χαρακτήρα, που παρουσιάζουν τις νέες κατευθύνσεις, τις οποίες μπορεί να ακολουθήσει η αγροτική ανάπτυξη.
- Στην ενίσχυση ανταλλαγής εμπειριών, της μεταφοράς τεχνογνωσίας μέσω ενός ευρωπαϊκού δικτύου αγροτικής ανάπτυξης και στην παροχή στήριξης στα σχέδια διακρατικής συνεργασίας.
- Στην οικονομική βοήθεια για την κάλυψη δυνατότητας των αναγκών υλοποίησης της πρωτοβουλίας.

Το leader απευθύνεται σε όλες τις αγροτικές περιοχές της Ε.Ε. Ωστόσο στην Ελλάδα έχει εφαρμοστεί κυρίως στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές ώστε να ενισχυθεί η προσπάθεια ανάκαμψής τους. Η εφαρμογή του εθνικού προγράμματος leader πραγματοποιείται μέσω τοπικών προγραμμάτων.

Τα τοπικά προγράμματα leader υλοποιούνται από αναπτυξιακές εταιρείες, από τις Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ), οι οποίες συγκροτούνται από τοπικούς φορείς, όπως η τοπική αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού, από

συλλόγους, επιμελητήρια, συνεταιρισμούς, επιστημονικούς φορείς, περιβαλλοντικές και άλλες οργανώσεις. Στα πλαίσια του leader μπορούν να κάνουν επενδύσεις φυσικά ή νομικά πρόσωπα (ιδιώτες, ΟΤΑ, συνεταιρισμοί σύλλογοι κ.ά.) και είναι ηλικίας κάτω των 65 ετών.

Οι δραστηριότητες που μπορούν να αναπτυχθούν μέσω του leader είναι μεταξύ άλλων (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Δημιουργία και βελτίωση της υπάρχουσας στα διάφορα καταλύματα δυναμικότητας σε κλίνες, προβολή αγροκτημάτων που μπορούν να
- επισκέπτονται οι τουρίστες και να διανυκτερεύουν, προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, δημιουργία τοπικών κέντρων πληροφόρησης, οργάνωσης και προώθησης του αγροτουρισμού.
- Δημιουργία μικρών βιοτεχνιών και επιχειρήσεων (μονάδες οικοτεχνίας, χειροτεχνίας, ειδών παραδοσιακής τέχνης, επιχειρήσεις ειδών διατροφής, επιχειρηματική αξιοποίηση τοπικών φυσικών πόρων, κ.ά.).
- Αξιοποίηση της φυσικής ομορφιάς και πολιτιστικής κληρονομιάς με την ανάδειξη πολιτιστικών μνημείων, λαογραφικών μουσείων και άλλων αξιοθεάτων, αναπαλαίωση αγροτικών κτισμάτων, κατασκευή γεφυριών, δημιουργία οικολογικών μονοπατιών, δημιουργία κ.λπ.

Στην Ελλάδα, εκτός από τα προγράμματα leader, αυτή τη στιγμή υπάρχουν και άλλα προγράμματα που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και αφορούν τις επιδοτήσεις, οι οποίες έχουν στόχο, με την ανάπτυξη και αξιοποίηση της αγροτικής υπαίθρου, την ενθάρρυνση της αγροτικής επιχειρηματικότητας. Τα βασικότερα από τα υπάρχοντα προγράμματα είναι τα ακόλουθα (Βενετσανοπούλου, 2006):

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης και Ανασυγκρότησης της Υπαίθρου (ΕΠΑΑΑΥ). Έχει ως στόχο:

- τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της ελληνικής γεωργίας στα πλαίσια της πρόκλησης ενός διεθνούς περιβάλλοντος με συνεχώς αυξανόμενη ανταγωνιστικότητα,

- την ενίσχυση της ολόπλευρης ανάπτυξης της υπαίθρου, για να αυξηθεί η ελκυστικότητα και η ανταγωνιστικότητά της και να οργανωθεί επί ορθολογικών βάσεων η οικονομική και η κοινωνική λειτουργία και,
- τη διατήρηση και βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος και την αξιοποίηση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της υπαίθρου.

Διάφορα προγράμματα για τη βοήθεια της νεανικής και γυναικείας επιχειρηματικότητας και της επιχειρηματικότητας των ΑΜΕΑ. Αυτά αναφέρονται σε κέντρα πληροφόρησης για τον αγροτουρισμό και τις υπαίθριες δραστηριότητες, στη δημιουργία τουριστικών γραφείων, τοπικών οικοτεχνιών, παραδοσιακών προϊόντων.

Τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα, λαμβάνουν μέτρα που έχουν σχέση με τον τουρισμό και την αγροτική ανάπτυξη, όπως τουριστική εκμετάλλευση, συντήρηση και εκσυγχρονισμό κτιρίων και εγκαταστάσεων, τουριστικά καταλύματα, ανάπτυξη καινοτόμων πρωτοβουλιών, διαχείριση ειδικών μορφών τουρισμού κ.ά. Τα ΠΕΠ για την Ελλάδα είναι δεκατρία, όσες δηλαδή και οι περιφέρειες της χώρας. Στα προγράμματα αυτά οι ενέργειες "αγροτουρισμού - αγροβιοτεχνίας και παράλληλων δράσεων", υλοποιούνται βάση των διατάξεων εφαρμογής του κανονισμού της Ε.Ε. 950/97.

Συμπεράσματα - Προτάσεις

Από την συγγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας έχουν προκύψει κάποια συγκεκριμένα συμπεράσματα. Με τη σύγχρονη του μορφή, ο τουρισμός, έχει λάβει μαζικό χαρακτήρα και το γεγονός αυτό τον κάνει να διαφοροποιείται ουσιαστικά από παλιότερες μορφές του. Γενικότερα, ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται αυτός σήμερα δεν είναι διαφορετικός από αυτόν του παρελθόντος. Υπήρξε η δυνατότητα να πει κανείς ότι η διαφορά μεταξύ των παλιότερων μορφών τουρισμού και της σημερινής του είναι μάλλον ποσοτική και ποιοτική.

Χαρακτηριστικό των τελευταίων ετών είναι η ανάπτυξη, όλο και πιο συστηματική, των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο συνεδριακός και ο εκθεσιακός τουρισμός, ο αθλητικός, ο πολιτιστικός, ο θρησκευτικός, ο οικολογικός τουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο θεραπευτικός ιαματικός τουρισμός

Η ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού στη χώρα μας δεν πρέπει να είναι ανταγωνιστική προς τις άλλες μορφές του τουρισμού αλλά συμπληρωματική, διότι διαφορετικά θα έχει ως αποτέλεσμα να μειώσει το ποσοστό πληρότητας των υπάρχοντων καταλυμάτων, να επιδεινώσει τη βιωσιμότητα πολλών ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και γενικότερα να πλήξει τη στρατηγική τουρισμού της χώρας.

Θα πρέπει να περιλαμβάνει ευρύ πρόγραμμα ενημέρωσης, πληροφόρησης και τουριστικής αγωγής των κατοίκων των περιοχών που θα επιλεγούν για τον αγροτουρισμό. Θα πρέπει να γίνει αναβάθμιση των επαγγελμάτων που σχετίζονται με τον αγροτικό τουρισμό τόσο από πλευράς γνώσεων και δεξιοτήτων, όσο και από πλευράς κοινωνικού και επαγγελματικού κύρους.

Επίσης, θα πρέπει να οργανωθεί έγκαιρα και σωστά η επαγγελματική εκπαίδευση των αγροτών, που θα συμμετάσχουν στα προγράμματα αγροτουρισμού καθώς και κάθε χρόνο, στο πλαίσιο της γενικότερης τουριστικής προβολής της χώρας από τον ΕΟΤ, θα πρέπει να προβλέπεται ένα ειδικό κονδύλι

για την προβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού της υπαίθρου και τη δημιουργία αγροτουριστικών δικτύων ανά περιοχές.

Επίσης, θα πρέπει να συσταθεί ένας νέος ισχυρός οργανισμός, ο οποίος θα προωθήσει αποφασιστικά τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Αυτό επιτυγχάνεται με νομοσχέδιο, που ήδη προωθείται στη βουλή, από τα Υπουργεία Τουριστικής και Αγροτικής Ανάπτυξης. Η επωνυμία του νέου φορέα θα είναι Οργανισμός Τουρισμού Υπαίθρου Α.Ε.

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι η ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού στην Ελλάδα δεν μπορεί βέβαια να γίνει στην έκταση που γίνεται στα άλλα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μπορεί όμως με σύνεση και προγραμματισμό να προωθηθεί ο αγροτουρισμός χωρίς να διαταραχθεί η ισορροπία ανάπτυξής του σε σχέση με τις άλλες μορφές συμβατικού τουρισμού.

Αναφορές – Πηγές

i. Ελληνική βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

- Ακριβός, Χ., Σαλεσιώτης, Μ., (2007) , «Τουρισμός, Εισαγωγικές Έννοιες, Τουριστική Συνείδηση, Τουριστική Συμπεριφορά», Αθήνα: Εκδόσεις Interbooks
- Βαρβαρέσος Στ. (2000), «Τουρισμός, οικονομικές προσεγγίσεις», Προπομπός, Αθήνα
- Βενετσανοπούλου Μ. Γ., (2006), »Η κρατική συμβολή στον τουρισμού εναλλακτικές μορφές τουρισμού», Interbooks, Αθήνα
- Ηγουμενάκης, Ν., Γ., Κραβαρίτης, Κ., Ν., Λύτρας, Π., Ν. (1999). «Εισαγωγή στον Τουρισμό», Εκδ. Interbooks, Αθήνα
- Ηγουμενάκης, Νίκος Γ. (2004), «Τουριστικό μάρκετινγκ :Γενικές αρχές», Εκδ. Interbooks, Αθήνα
- Καλφιώτης Σ., (1972), «Εισαγωγή εις την θεωρία του τουρισμού», εκδ. Αθ. Χ. Κούρος, Αθήνα
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. και Γκρίμπα Ε. (2011) ' Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού : Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού', Κριτική, Αθήνα.
- Λαγός Δ., (1996), «Οι Οικονομικές Επιπτώσεις του Τουρισμού στην Περιφερειακή Ανάπτυξη», Διδ. Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Λαγός, Δ. (2005), «Τουριστική Οικονομική», Εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Μαγουλάς Κωνσταντίνος, Καθηγητής Ε.Μ.Π. & Δρ. Παππάς Νικόλαος. Περιβάλλον – Πολιτισμός – Τουρισμός – Περιφερειακή Ανάπτυξη: Τουρισμός», Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

- Μοίρα – Μυλωνοπούλου, (1999), «Τουριστική Γεωγραφία», Σταμούλης, Αθήνα
- Παπακωνσταντινίδης Λ.Α., (1993), «Αγροτουρισμός: Σταθμός στο δρόμο για την τοπική ανάπτυξη», Δωρικός, Αθήνα
- Ρούπας Β., (2000), «Ο τουρισμός προς το 2000», εκδ. Interbooks, Αθήνα
- Τσάρτας Π., (2000), «Κριτική αποτίμηση των παραμέτρων συγκρότησης των χαρακτηριστικών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης» στο Τουριστική ανάπτυξη: Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αυγερινού – Κολώνια Σ., Ζαχαράτος Γερ. et. al. (επιμέλεια Π. Τσάρτας), ΕΞΑΝΤΑΣ, Αθήνα.

ii. Ξένη βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

- Andriotis, K. (2000). Local Community Perceptions of Tourism as a Development Tool: The Island of Crete. Unpublished doctoral dissertation. Bournemouth University: Bournemouth.
- Morgan, N., Pritchard, A., & Pride R., (2004). “Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition”. Elsevier Butterworth – Heinemann Publications.
- Schumacher, E.F. (1974). Small is Beautiful. London: Penguin.

Παράρτημα 1

Ερωτηματολόγιο

Το ερωτηματολόγιο διερευνά τα στοιχεία των επιχειρήσεων αγροτουρισμού στην περιφέρεια της Μεσσηνίας.

➤ Προσωπικές ερωτήσεις

1. Ηλικία

- 20 – 30
- 30 – 40
- 40 – 50
- 50 +

2. Επίπεδο εκπαίδευσης

- Απόφοιτος Δημοτικού
- Απόφοιτος Γυμνασίου
- Απόφοιτος Λυκείου
- Απόφοιτος ΑΕΙ/ΤΕΙ

➤ Βασικές ερωτήσεις

3. Πόσα άτομα εργάζονται στην επιχείρησή σας;

- 1 - 5
- 5 – 10

10 - 15

15 +

4. Πόσοι από τους εργαζόμενους στην επιχείρησή σας είναι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού;

1 - 5

5 - 10

10 - 15

15 +

5. Έχετε χρηματοδοτηθεί από κάποιο πρόγραμμα;

Ναι

Όχι

6. Αν ναι από ποιο;

.....

7. Με ποιο τρόπο προβάλλεται την επιχείρησή σας;

Τουρ. Γραφείο

Δημόσιος φορέας

Διαδίκτυο

Ενημερωτικό Φυλλάδιο

Τουρ. Εκθέσεις

Εκδηλώσεις

8. Τι ποσοστό της πελατείας σας είναι από την Ελλάδα;

..... %

9. Ποιους μήνες έχετε περισσότερους πελάτες;

.....

10. Υπάρχει υποστήριξη απ' την πλευρά του κράτους για επιχειρήσεις όπως η δική σας;

Ναι

Όχι

11. Έχει σημειωθεί αύξηση των επισκεπτών τα τελευταία χρόνια;

Ναι

Όχι

12. Υπάρχει έλλειψη των υποδομών για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού;

Ναι

Όχι

13. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει για την περαιτέρω ανάπτυξη του αγροτουρισμού;

.....

Ευχαριστώ για το χρόνο σας!